

Zor Konuların Öğretiminde DKAB Öğretmeni: Ölüm Konusu Örneği RCE Teacher in the Teaching of Challenging Subjects: An Example of the Subject of Death

Vahdettin ŞİMŞEK

ORCID: [0000-0002-3973-850X](https://orcid.org/0000-0002-3973-850X)

E-Posta: v.simsek@kku.edu.tr

Ar. Gör, Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü
Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Religious Sciences
Felsefe ve Din Bilimleri, Din Bilimleri
Kırıkkale, Türkiye
ROR ID: [01zhwwf82](https://orcid.org/01zhwwf82)

Cemal TOSUN

ORCID: [0000-0002-9941-4769](https://orcid.org/0000-0002-9941-4769)

E-Posta: cemal.tosun@divinity.ankara.edu.tr

Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Ankara University, Faculty of Divinity,
Department of Religious Education
Ankara, Türkiye
ROR ID: [01wntqw50](https://orcid.org/01wntqw50)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Şimşek, Vahdettin - Tosun, Cemal. “Zor Konuların Öğretiminde DKAB Öğretmeni: Ölüm Konusu Örneği”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Aralık 2022), 274-310.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1181130>

Date of Submission (*Geliş Tarihi*)
Date of Acceptance (*Kabul Tarihi*)
Date of Publication (*Yayın Tarihi*)
Article Type (*Makale Türü*)
Peer-Review (*Değerlendirme*)

27. 09. 2022
07. 12. 2022
15. 12. 2022

Research Article (*Araştırma Makalesi*)

Double anonymized - Two External (*İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme*).

This article is extracted from doctorate dissertation entitled “Death Education in Religious Classes According to Religious Culture and Ethics Teachers” supervised by Prof. Dr. Cemal Tosun (Ph.D. Dissertation, Ankara University, Ankara, 2021). (*Bu çalışma, Prof. Dr. Cemal Tosun danışmanlığında 2021 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde tamamlanan “DKAB Öğretmenlerine Göre Din Derslerinde Ölüm Eğitimi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.*)

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.*)

Yes (Evet) – Turnitin.

The author(s) has no conflict of interest to declare. (*Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.*)

suifdergi@gmail.com

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (*Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.*)

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (*Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.*)

Ethical Statement (Etik Beyan)

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması)

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması)

Complaints (Etik Beyan Adresi)

Grant Support (Finansman)

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)

Özet

Ölüm olgusu çocuk, genç veya yetişkin çoğu bireyin merak ettiği konulardan birisidir. Ölüm, bazen işlenen bir konu gereği olarak bazen de öğrencilerin yönelttikleri sorular çerçevesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) derslerinde gündeme gelebilmektedir. Öğrencilerin ölüme dair “zor soruları” bulunmaktadır. Bu çalışmada DKAB derslerinde öğrencilerin ölümle ilgili merak edip sordukları hususları, öğretmenlerin ölüm konusunu işlerken benimsedikleri yaklaşımlarını, kullandıkları öğretim yöntem ve yöntem-tekniplerini, ölüm temasının öğretiminde öğretmenlerin yaşadıkları problemleri ve uygun bir pedagojik zeminde yapılan ölüm eğitimin çocukları nasıl etkilediğini DKAB öğretmenlerinin görüşleri çerçevesinde ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Söz konusu amaçtan hareketle araştırmada; DKAB öğretmenleri ölüm konusunu anlatırken veya konuya yönelik öğrenci sorularına cevap verirken zorlandıkları noktalar nelerdir?; DKAB öğretmenleri söz konusu zorlukların üstesinden nasıl gelmektedirler? şeklinde iki temel soruya cevap aranmaktadır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada durum çalışması deseni tercih edilmiştir. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışma grubu belirlenmesinde amaçlı seçme tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya Ankara ve Kırıkkale ili ve ilçelerinde farklı okul türlerinde görev yapan 21 DKAB öğretmeni katılmıştır. Elde edilen bulgular, tüme varım yöntemiyle metin analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda ortaya çıkan kodlar DKAB Öğretmenlerinin Ölüm Konusunu Anlatımında Zorlandıkları Noktalar ve Ölümün Öğretime Konu Edilmesi Zorluğunun Üstesinden Gelme başlıklı iki tema altında toplanmıştır. Araştırmaya katılan DKAB öğretmenlerine göre ölüm konusu DKAB derslerinin doğal konularının içerisinde yer almaktadır. Öğretmenlere göre din ve ölüm arasında doğal bir ilişki vardır ve bu ilişkiyi öğrenciler de kurmaktadır. Söz konusu olgusal veya kavramsal ilişkiyi, DKAB derslerinde işlemek kolay bir durum değildir. DKAB derslerinde ve ders dışında çocuklara ölüm konusunu anlatabilmek öğretmenler açısından oldukça zorlayıcı bir durumdur. Araştırma bulguları DKAB öğretmenlerinin; “ölüm konusunu sunarken tam anlamıyla esnek olamama, öğrencinin seviyesine uygun anlatamama, konuyu somutlaştıramama, çocukların beklediği ve istediği net cevapları verememe, aile veya çevreden edinilen hurafe bilgileri düzeltmememe, yas sürecinde olan çocuklara nasıl yaklaşılacağını bilememe vb.” noktalarda zorluk yaşadıklarını ortaya koymuştur. Öğretmenlere göre ölüm konusunu çocuklara anlatabilmek ya da çocukların ölüme dair zor sorularına cevap verebilmek için bazı yetkinliklere ve yeterliliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bunlar: a) alan bilgisi: konuyla ilişkili ayet ve hadis, din bilimleri ve felsefe bilgisi, b) pedagoji bilgisi: öğrencilerin seviyesine uygun öğretim yöntem-teknipleri, psikoloji alanı bilgisi, iletişim ve empati kurabilme becerileri ve c) genel kültür, genel yetenek şeklinde özetlenebilir. Ölüm konusu anlatılırken ölümün bir korkutma aracı olarak kullanılmaması aksine Allah'ın çokça bağışlayıcı olduğuna vurgu yapılması ve yumuşak / yapıcı bir tutum benimsenmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede ölüm konusu başta olmak üzere diğer “zor” konuların öğretimi noktasında DKAB öğretmenlerinin hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları ve öğretmen yetiştirme süreçlerinde bu konuların öğretimine dair genel kültür, yetenek bilgisi, alan yeterlilikleri ve pedagoji bilgisi (özel öğretim yöntemleri) eğitimi verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Ölüm Eğitimi, Zor Konuların Öğretimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni.

Abstract

The phenomenon of death is one of the issues that most individuals, children, young or adults are curious about. The subject of death sometimes has to be explained or answered by its content in the Religious Culture and Ethic courses with the questions they ask within the framework of the curiosity questions of the students. Students have "challenging" questions about death. In this context, this study was conducted in order to reveal the opinions of the teachers of REC courses about the reasons why the students are curious about death in the RCE courses, the reasons for presenting the subject of death in the lessons, the approaches adopted by the teachers when presenting the subject of death, the teaching methods-techniques, the problems experienced by the teachers in the teaching of the theme of death and how the death education on an appropriate pedagogical basis affects the children. This is the case study pattern in this study, which adopted a qualitative research method, and a semi-structured interview form was used as a data collection tool in this direction. Within the scope of the research, a group of samples was selected for purposes and 21 RCE teachers working in different types of schools in Ankara and Kırıkkale provinces and districts participated in the research. The findings were gathered under two themes titled " What Do Teachers Have Difficulty in Explaining the Subject of Death and How Do They Overcome the Difficulty of Explaining the Subject of Death". According to the RCE courses teachers who participated in the research, the subject of death is one of the natural topics of RCE courses. According to teachers, there is a natural relationship between religion and death, and this relationship is also built by the student. It is not an easy situation to present/explain the factual or conceptual relationship in question on a pedagogical basis in the RCE courses of the nature of both concepts. It is quite challenging to be able to explain the subject of death to children in and out of RCE courses. The research findings revealed that RCE teachers had difficulties in terms of "not being fully flexible when presenting the subject of death, not being able to explain it in accordance with the level of the student, not being able to concretize the subject, not being able to give clear answers that children expect and want, not being able to correct the superstitious information obtained from the family or environment, not knowing how to approach children who are in the process of grief, etc. To them, RCE teachers therefore, need to have some competencies to be able to explain the subject of death to children. Some of these competencies and skills are; a) specific content knowledge: Quranic verses and hadiths related to death, b) pedagogy knowledge: teaching methods-techniques appropriate to the level of the students, c) psychology knowledge, communication and empathy skills. It has been revealed that teachers should not use death as a means of intimidation explaining the subject of death in lessons but should emphasize that Allah is very forgiving and they should adopt a soft / constructive attitude when talking on the subject. In this context, it is understood that teachers need in-service training at the point of teaching other "difficult" subjects, especially the subject of death, and that general knowledge, general ability, field competencies and pedagogical knowledge (special teaching methods) training should be provided in the teacher training processes.

Keywords: Religious Education, Death Education, Teaching Challenging Subjects, Religious Culture and Ethic, Religious Culture and Ethic Teacher.

Giriş

Eğitim sistemlerinin önceden belirlenen hedeflerine ulaşmak amacıyla her türlü eğitim ve öğretim etkinliklerini kılavuzlayan, söz konusu etkinlikleri planlayan ve programlayan, sınıf içinde-dışında yürüten uzman kişiye öğretmen denilmektedir.¹ Öğretmenin bu kapsamda sınıfta ve sınıf dışında birçok rolü ve sorumluluğu bulunmaktadır. Davranışçı ve bilişsel kuramlarda ortak olarak yer alan öğretmenin “bilgi aktarıcı”² özelliği yani öğretici rolü başta olmak üzere, liderlik, rehberlik, rol model olmak, arabuluculuk yapmak, eğitim ve öğretim ortamı düzenlemek gibi görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.³ Bu bağlamda bir meslek uzmanı olan öğretmenin sınıf içerisindeki ilk ve en önemli görevi, öğrencilere, öğretim programlarının öngördüğü bilgi, duygu-tutum ve becerileri kazandırmaktır.⁴ Öğrencilerin hedeflenen bilgi, tutum ve becerileri kazanabilmesi için öğretmen bunlara uygun ders ve etkinlik planları hazırlar, öğrenme ortamı oluşturur, öğretim yöntem-teknikleri belirler ve öğrencilerinin öğrenmelerini yapılandırmaya rehberlik eder.⁵ Bu bağlamda, öğretmenden artık geleneksel olarak bilgiyi öğrenciye hazır sunmak yerine onların “öğrenmeyi öğrenmelerine” rehberlik etmeleri ve bu noktada öğrenciyi öğrenme ortamıyla bir araya getirmesi beklenmektedir.⁶ Bununla beraber Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi özelinde DKAB öğretmeninden konu alan bilgisine sahip olmaları, dinî konuları sahih kaynaklar çerçevesinde sunmaları, çocuklara ırk, cinsiyet, mezhep ayrımı yapmadan eşit davranmaları, çocukların olumlu yönde davranış geliştirmelerine destek olmaları beklenmektedir.⁷ Bu amaca hizmet

¹ Taha Yazar, “Eğitim ve Öğretim ile İlgili Temel Kavramlar”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, ed. Tuğba Yanpar Yelken-Cenk Akay (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 1-24.

² Ergün Hamzadayı, “The Effect of Integrated Learning-Teaching Approach on Reading Comprehension and Narration Skills”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 9/3 (2010), 631-668.

³ Kasım Karataş, “Öğretmenlik Mesleğine Kuramsal Bir Bakış”, *Electronic Journal Of Education Sciences* 9/17 (2020), 51-52.; Gözde İra Özenç - Elif Çelebi Öncü. “Temel eğitimde görev yapan öğretmenlerin yetkinlik algılarının incelenmesi”. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance&Counselling* (TIJSEG) 1/6 (2017), 35-49.

⁴ Kamile Ün Açıkgoz, *Etkili öğrenme ve öğretme* (İzmir: Biliş Yayıncılık, 2009), 8/50.; Sema Karakelle, “Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Tanımlarının Etkili Öğretmenlik Boyutlarına Göre İncelenmesi”. *Eğitim ve Bilim* 30/135 (2005), 1-10.

⁵ Ün Açıkgoz, *Etkili öğrenme ve öğretme*, 51.; Moran, M., Tschannen- A Woolfolk- W.K. Hoy. “Teacher efficacy: its meaning and measure”. *Review of Educational Research* 2/68 (1998), 202-248.

⁶ Ün Açıkgoz, *Etkili öğrenme ve öğretme*, 52.

⁷ Emine Zehra Turan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yeterlikleri: Veli Beklentileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 / 2 (Aralık 2017), 185-204.

edecek müfredat oluşturulmakta ve ilgili konulara yer verilmektedir. Araştırmamıza konu olan ölüm, çeşitli boyutlarıyla dinin konuları arasında yer alır. Ölüm aynı zamanda hayatın gerçeklikleri arasında da belirgin etkileri olan bir olgudur. Bu iki boyutlu gerçeklik ölümü DKAB derslerinin konusu haline getirmektedir. Konu oluş bazen dinin doğal konusu oluşundan bazen de hayatın bir gerçekliği oluşundan kaynaklanabilmektedir.

İnsanoğlu tul-u emel sahibidir; geleceğe dair planları olur. Ölüm bu planları bozar, nihayetlendirir. Bununla birlikte ölüm insanı anlam arayışına götüren bir olgudur.⁸ Ölüm, bu yönüyle felsefenin, edebiyatın, kültürün, psikolojinin, sosyolojinin ve dinin önemli konuları arasında yer alır. Kaynaklar göz önüne alındığında dinin, vahiy ve diğer kutsal metinleriyle ölüme dair bilgi verme konusunda çoğunlukla bir adım öne çıktığı tespit edilir. İnsan, ölümün bilinmezliğine dair kendi merakını gidermek, ölümün dehşeti karşısında hissettiği kaygı ve korkuların olumsuz etkilerini azaltmak veya ortadan kaldırmak vb. için dine yönelir⁹. Bireylerin bazı varoluşsal sorularına (Ben kimim?, Neden yaratıldım?, Niçin öleceğim var? vb.) cevap araması çerçevesindeki anlam arayışı ölüm üzerine de düşünmeye yöneltir.¹⁰ Din(ler), müntesiplerine ölümün bir son olmadığına ve ölümden sonraki hayata dair bilgiler vererek onların korku ve kaygılarını gidermeyi amaçlamış, bu yolla müntesipleriyle güçlü bir bağ oluşturmaya çalışmıştır.¹¹ Bu açıdan bakıldığında din ve ölüm arasında süregelen bir ilişki bulunmaktadır.¹² Bu ilişkinin çok boyutlu iki ögesi yani din ve ölüm bazen konular gereği¹³ bazen de öğrencilerin sorularıyla DKAB derslerine taşınmaktadır.

⁸ Feyza Şule Güngör, "Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat Mi Hiçlik Mi?". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, Sayı 22, (2016), 227-240.

⁹ Murat Yıldız, "Dindarlık ve Ölüm Kaygısı: Tasavvufi Yaklaşım ve Günümüz Üniversite Öğrencileri", *Journal of Religious Culture* 43 (2001), 1-7; Kübra Kulaklıkaya Karaman."Davranışçı Öğrenme Kuramı Bağlamında Korku Çekiciliği", *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*(2020), 57, 848-857.

¹⁰ David H Wulff, "Psychology of religion", *Encyclopaedia of psychology and religion*, ed. D. A. Leeming vd. (New York: Springer 2010), 732-735. Akt. Merve Halıcı Kurtulan-Özlem Kararımak, "Ölüm kaygısı, tinsellik, dindarlık eğilimi ve varoluş kaygısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi", *Spiritual Psychology and Counseling* 1 (2016), 163-187.

¹¹ Bronislaw Malinowski, "The Role of Magic and Religion", *Reader in Comparative Religion*, ed. W. A. Lessa- E. Z. Vogt. (New York: 1972), 72.

¹² Yıldız, "Dindarlık ve Ölüm Kaygısı: Tasavvufi Yaklaşım ve Günümüz Üniversite Öğrencileri", 1-7.

¹³ Millî Eğitim Bakanlığı. (2018a). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar).30-32. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>; Millî Eğitim Bakanlığı. (2018b). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı, 25-26. (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar). <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=319>).

Gayb konusu olması itibarıyla din/ler/in ölüme ve özellikle de sonrasına dair öğrettikleri, öğretime konu yapılma açısından kolay değildir. Çünkü sadece bilgi değil, inanç boyutunu da içermektedir. Öte yandan ölüm -aynı zamanda hayatın bir gerçeğidir- karşılaşmalar açısından kolay bir konu değildir. Ölüm hakkındaki bu iki olgu onun DKAB derslerinde pedagojik bir temelde işlenmesini zorlaştırmaktadır. Ölüm gibi zor bir kavramın dinle olan ilişkisini bilerek çocukların bu ilişkiyi kurup kurmadığını tespit etmek, konunun sınırlarını belirlemek ya da ölüm konusundan bahsetmenin her bir öğrenciyi nasıl etkileyeceğini kestirmek oldukça zor bir durumdur.¹⁴ Üstelik mahiyeti tam olarak bilinemeyen ve hurafe bilgilerle farklı anlamlar da yüklenen ölüm olgusu çocuklara korku ve kaygı veren bir unsur haline de dönüşmektedir. Aileler de korku ve kaygı unsuru ölüm hakkında çocuklarının yeterince bilgilendir(e)memektedir.¹⁵ Ebeveynlerin ölüm hakkında sağlıklı iletişim kurma biçimlerinin incelenmesi üzerine yapılan bir çalışmada; annelerin yaklaşık % 90'nının ölümle ilgili sorular aldığı ancak % 80'inin ölüm konusunda konuşmaktan son derece huzursuz olduğu, % 30'unun nadiren, % 40'ının da bazen ailesi veya arkadaşlarıyla ölüm hakkında konuşabildikleri ortaya çıkmıştır. Yine başka bir araştırma sonuçları annelerin, ölüm hakkında çocuklarıyla konuşmayı çok zor bir durum olarak ifade ettiklerini tespit etmiş ve ölüm konusunda sağlıklı bilgi sunma konusunda yetersiz kaldıklarını göstermiştir.¹⁶ Dolayısıyla DKAB dersleri çerçevesinde yer alan konular doğrultusunda ya da çocukların sorularıyla gündeme gelen diğer tüm soyut kavramlar¹⁷ gibi ölüm kavramıyla ilgili bilgi verme yani bir ölüm eğitimi¹⁸ görevi DKAB öğretmenine düşmektedir.

¹⁴ Emre Ürer. "Çocuklarda Ölüm ve Yas Üzerine Bir İnceleme". Dini Araştırmalar 20 / 52 (15-12-2017) (Aralık 2017): 131-140.

¹⁵ Christine M. Moore. "Teaching about Loss and Death to Junior High School Students". *Family Relations*, Vol. 38, No. 1 (Jan., 1989), 3-7.

¹⁶ Joan N. Mc Neil, "Young mothers' communication about death with their children", *Death Education* 6/4 (1982), 323-339.

¹⁷ Fatma Ünal-Harun Er. "Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretimi Zor Olan Soyut Kavramlara İlişkin Bilişsel Yapılarının İncelenmesi ". *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 6-24.

¹⁸ Mustafa Köylü, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014).; Fuat Tanhan- Figen Arı İnci, *Ölüm Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009).

DKAB öğretmenleri diğer branş öğretmenleri gibi kendilerine verilen görev ve sorumluk çerçevesinde derslerde öğretim faaliyetleri yapması beklenmektedir. Çocukların hayata ve hayati anlamaya dair sorularına tatminkâr cevaplar oluşturmalarına, iyiye, güzele, doğruya ve hakikate yönelmelerine rehberlik etmek söz konusu görev ve sorumluluklardan bazılarıdır. Ancak bu sorumlulukları yerine getirmeye çalışan DKAB öğretmenleri ölüm,¹⁹ kaza ve kader²⁰ konuları başta olmak üzere zorlu konuların öğretimi gibi DKAB derslerinin farklı konularıyla ilgili problemler yaşadıkları ve bu konularda rehberliğe ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar ile beraber çoğu yetişkinin konuşmak istemediği, zihinlerinden çıkarmak istediği ölüm konusunu²¹ öğrencileri olumsuz etkilemeden sınıf ortamında işleyebilmek ve onların ölüme dair sorularına cevap vermek kolay bir şey değildir.

Ölüm gibi “zorlayıcı/çetrefilli” soyut bir konuyu eğitim-öğretim ortamında özellikle soyut döneme geçmemiş bir öğrenciye anlatmak ilave bilgi, beceri, yetenek ve kabiliyet gerektirmektedir. Bu bağlamda, araştırmamız çerçevesinde DKAB derslerinde sınıflarda ve sınıf dışında ölüm konusunu anlatırken DKAB öğretmenlerinin benimsedikleri tutum/davranışlarının, konuyu işlemek için ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve yeterliliklerin, konuyu sunarken tercih ettikleri yöntem ve tekniklerin, sınıf içi ve dışında yaşanan tecrübelerin, konuyu anlatırken veya konuya yönelik sorulara verilen cevaplarda zorlanılan noktaların neler olduğunu belirlemek önemlidir. Bu çerçevede “DKAB derslerinde ölüm konusunun işlenmesinde yaşanan problemler nelerdir?” araştırmamızın temel problemini oluşturmaktadır. Araştırmamızın sınırları ve problemi dâhilinde araştırmanın alt problem soruları şu şekildedir:

- DKAB öğretmenlerinin ölüm konusunu işlerken veya konuya yönelik öğrenci sorularına cevap verirken zorlandıkları noktalar nelerdir?

¹⁹ Mahmut Zengin-Abdurrahman Hendek, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Din Dersleri -Statü, Programlar ve Çoğulculuk* (DEM, 2021),185.; Vahdeddin Şimşek, *DKAB Öğretmenlerine Göre Din Derslerinde Ölüm Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

²⁰ Mahmut Zengin- Fatma Zehra Doğan. “Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kader İnancı Öğretimi: Sınavla Öğrenci Alan Okullardaki Öğretmenlerin Görüşlerine Dayalı Bir İnceleme”. *Bilimname*, (47) (2022), 869-897.

²¹ Sebile Başok Diş. “Modern Bir Teşebbüs: Ölümü İnkâr ve Ölümle Mücadele”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, (2018), 8:1 377-393.

- DKAB öğretmenleri söz konusu zorlukların üstesinden nasıl gelmektedirler?
- DKAB öğretmenlerinin ölümü öğretime konu yapma hususundaki tutum ve davranışları nelerdir?
- Ölümü konusunu işleyecek DKAB öğretmenleri hangi bilgi, beceri, yetkinlik ve yeterliliklere sahip olmalıdır?

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, araştırma problemine uygun olarak, nitel araştırma yaklaşımına dayalı durum çalışması ve bu doğrultuda durum çalışmasının desenlerinden bütüncül-çoklu durum deseni tercih edilmiştir. Durum çalışmalarında probleme dair “nasıl” ve “neden” sorularını temele alarak bir olgu ya da olayın derinlemesine incelenmesi ve “bağlamsal açıklama” yapılması amaçlanmaktadır.²² Bununla birlikte durum çalışmaları, bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılma imkânı yani bir duruma ilişkin ortamı, bireyleri, olayları, süreçleri veya etkenleri bütüncül bir yaklaşımla araştırma imkânı vermekte; bu etkenlerin araştırılan durumu nasıl etkiledikleri ile ilgili durumdan nasıl etkilendiklerine odaklanmaktadır.²³ Diğer taraftan araştırmaya katılan DKAB ölüm konusunun öğretiminde yaşanan problemleri ve kendi çözümlerini belirlemek amacıyla “durum çalışması” deseni, bu doğrultuda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

1.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma gurubunu, 2019-2020 eğitim ve öğretim yılı Ankara ve Kırıkkale ili ve (merkezi) ilçelerinde bulunan farklı türde okullarda görev yapan 21 DKAB öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunu belirlemede amaçsal örneklem tekniği tercih edilmiştir. Bu teknik ile çalışmalarının amacına bağlı olarak bilgi açısında zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılması amaçlanmaktadır. Araştırmacı, evreni temsil ettiğini, evrenin

²² John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. Mesut Bütün-Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015), 2/69-111.; Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2006), 6/83.

²³ Yıldırım -Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi*, 77.

tipik bir örneği olduğunu düşündüğü bir alt grubu örneklem olarak seçmiştir. Araştırmaya katılan öğretmen grubunun bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Cinsiyet		Kıdem (Yıl)		Mezun Olunan Fakülte		Görev Yaptıkları Okul Türü		Son Bir Yıldaki Kayıp Durumu	
Kadın	13	1-5	4	İlahiyat	14	İlkokul	4	Evet	8
Erkek	8	6-10	7	İDKAB	5	Ortaokul	6	Hayır	13
		11-15	7	Yüksek İslam Enstitüsü	1	İmam Hatip Ortaokulu	3		
		26-30	2	İslami İlimler Fakültesi	1	Anadolu Lisesi	2		
		30 Yıl ve üzeri	1			Meslek Lisesi	4		
						Fen Lisesi	2		

Araştırma verilerini toplama aracı (formu) için etik kurul²⁴ ve uygulama için Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünden²⁵ gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında görüşme form ve içeriğine dair bilgilendirme yapılmış, aydınlatılmış onam formu imzalatılmıştır.

1.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

DKAB öğretmenlerin ölüm konusunun öğretimi noktasındaki görüş ve yaklaşımlarının nitel olarak ortaya konulması amacıyla veri toplama sürecinde öncelikle ölüm öğretimi konu edinen “görüşme” teknikleri kullanılmıştır. Bu çerçevede araştırmacı, İstinye Üniversitesi ve Kim Psikoloji Derneği işbirliği tarafından düzenlenen ve alan uzmanları tarafından verilen “ölüm eğitimi” programına katılmış, bu çalışmalarını doğrultusunda araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesini oluşturmuştur. Ölüm teması karşısında DKAB öğretmenlerinin durumu, konuyu anlatırken öğretmenlerin zorlandıkları noktaları, zorlukların üstesinden nasıl geldikleri,

²⁴ Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu Başkanlığının 12.07.2019 tarihli ve 301 nolu karar.

²⁵ Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü 20.08.2019 tarih ve E.15041873 sayılı izin yazısı.

öğretmenlerin konuyu sunmak için benimsediği yaklaşım, yöntem ve teknikleri tespit etmek için 6 temel soru ve bu doğrultuda oluşan 19 alt sorunun yer aldığı *Öğrencilerin DKAB Derslerinde Ölüm Konusunun Öğretimine Yönelik Durumlarının Belirlenmesi Görüşme Formu* başlıklı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeye katılan katılımcılar Ö1, Ö2, Ö3.... şeklinde kodlanmış, sorulara verdikleri cevaplar yoluyla elde edilen veriler bu kodlar altında kayıt altına alınmıştır. Araştırma verileri MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiş, betimsel analiz sonucunda araştırma bulguları *Kodlara, Alt Başlıklara, Kategorilere* ve bu doğrultuda *Temalara* ayrılmıştır. *Ölüm Konusunu Anlatırken DKAB Öğretmeni* başlığı aşağıda tabloda belirtilen şekliyle oluşmuştur.

Tablo 2: Tema ve Alt Başlıklar

	Tema	Alt Başlıklar
Ölüm Konusunu Anlatırken DKAB Öğretmeni	DKAB Öğretmenlerinin Ölüm Konusunu Anlatımında Zorlandıkları Noktalar	
	Ölümün Öğretime Konu Edilmesi Zorluğunun Üstesinden Gelme	<ul style="list-style-type: none"> • Ölüm Konusunu İşlemek için Gerekli Öğretmen Beceri, Yetkinlik ve Yeterlilikleri • Ölüm Konusunun İşlenişinde DKAB Öğretmenlerin Benimsedikleri Tutum ve İlkeler

2. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde DKAB dersleri ve dersler dışında ölüm teması karşısında DKAB öğretmenlerinin durumları ele alınmıştır.

2.1. DKAB Öğretmenlerinin Ölüm Konusunu Anlatımında Zorlandıkları Noktalar

Ölümün Anlamlandırılmaması

Eğitim ve öğretim süreci kolay bir süreç değildir. Sınıfta ders esnasında öğretmenler bazı konuları sunarken bazen zorlanabilmektedir. Söz konusu zorlanmalar öğrencinin bilişsel ve hazırbulunuşluk düzeyiyle ilgili olabileceği gibi konunun kendisinden, yöntem-tekniğten, fiziki

imkânlardan veya sınıf yönetiminden kaynaklanabilmektedir. Ölüm konusu gerek soyut bir konu olması gerekse olgu olarak birçok insanı olumsuz etkilemesi bakımından zorlayıcı konuların başında gelmektedir. Ölüm konusunu anlatmaktan, derse konu yapmaktan önce, bunu yapacak öğreticinin kendisinin anlamlandırması sorunu kendini göstermektedir. Bu konuda Ö2, şu ifadeleri kullanmıştır: *“Hocam işin açıkçası bu olayı ben bir DKAB öğretmeni olarak kendi kafamda da tam olarak yüzde yüz hani çözmüş de değilim. Yani şimdi açık söylemek gerekirse, yani ben bunu tam evet ve imanımız var şükürler olsun, sonsuz iman ediyoruz bu olaya...”* Ö15'e göre de tek başına ölüm konusu anlatmak oldukça zorlayıcı bir durumdur, dolayısıyla sınıfta işlemek daha da zorlayıcı bir durumdur:

“Hocam yaratılışı itibariyle insan idrak etmeye başladığından sonra öleceğini biliyor ama hiçbir zaman bu gerçeği kabul etmiyor. Kabullenmek de gerçekten çok zorlu bir süreç. İnsanlar sevdiğine o kadar çok bağlanıyorlar ki hiçbir zaman ayrılmayacakmış gibi davranıyorlar. İşte bir kaybetme duygusu ölümü hep kötü gösteriyor. Ben kendim bile kaybettiklerimin resimlerine baktığım zaman onları çok özlediğimi fark ediyorum. Bizim bile zorlandığımız bu noktada öğrencilerin daha küçük yaştakilerin kabul etmesi ve onlara bunu anlatmak çok zor. Yaşamayan bunu bilemiyor, bilse bile anlayamıyor...”

Sınırlarının Belli Olmaması

Öğretmenlerin ölüm konusuyla ilgili zorlandığı bir diğer nokta ise kavram olarak içeriğinin geniş dolayısıyla belirsiz olmasıdır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin birçoğu bu durumu beyan etmiştir. Ö21, bu konuya dair şöyle söylemiştir: *“...söyleyeceğim şey en çok zorlandığımız konu, yani anlatmak noktasında en çok zorlandığımız konu, ahiret hayatı var bunun içerisinde ölüm, özellikle öldükten sonra ne olduğu konusu mahşer yerinde toplanmaya kadar olan ve öldükten sonra o alan gelmektedir...”* Ö6 de benzer bir duruma vurgu yaparak ölüm konusunun zor olduğunu ve öğretmenlerin konuya dair cevap vermekte zorlandıkları ifade etmiştir: *“Ölümlerle ilgili cevap veremediğimiz mahşer alanı, haşır vb. çocuklar soruyor hocam. Diyor ki, ölüm anında Azrail'i görecek miyiz? Kabir de ne olacak? Ben de herhangi bir ölüyle konuşmadım diye cevap veriyorum(gülerek). Hadislerin bize öğrettiği kadarıyla bilebiliriz diye anlatıyorum...”* Ö4 ise ölüm konusuyla ilgili olarak cevap veremedikleri noktalar bulunduğunu ve bunun da kendilerini zorladığını şöyle açıklamaktadır: *“Mesela ölümden sonraki kavramları anlatırken Sur'a üfleme ya da İsrail meleğinin mesela bunları çok anlatamıyoruz yani çocukların aklına çok uçuk fikirler geliyor. Sanki öyle bir film anlatıyormuşum gibi hissediyorum. Onları inandırma çabasına giriyorum ama sonra burada*

biraz zorlanıyorum...” Ö15 ise intihar konusu üzerine işaret etmekte ve ölümün farklı boyutu olan anlatımının zor olduğunu ifade ederek konuya dair şunları dile getirmiştir:

“DKAB öğretmeni olarak bizim de bilmediğimiz konular olabiliyor. Beni ölümle ilgili en çok zorlayan konuların başında intihar konusu. Çünkü derste anlattığımız şey ecel geldiğinde ne bir an ileri ne geri durur. İntihar eden kimsenin durumunda ne diyeceğiz peki? Ölmez ise eceli gelmemiş mi diyeceğiz? Ölürsa ne olacak?...”

Esnek Olamama-Net Cevaplar Verememe

Araştırmaya katılan DKAB öğretmenlerine göre ölüm ve ölümle ilgili konularda öğretmenleri zorlayan bir başka durum ise ölüm konusunu sunarken esnek olamamak ve çocukların istediği net cevapları verememektir. Ö16, konunun öğretiminde esnek olamamak ile ilgili şöyle söylemiştir:

“Bir de bizler ilahiyatçı olduğumuz için Kur’an’ın ve hadislerin çizmiş olduğu cennet ve cehennem imajını çocuklara anlatıyoruz. Diğer taraftan çocuğa dışarıdaki gibi işte bazılarını anlatıp ve bazılarını anlatamama gibi işte hurafe bilgi de anlatamıyoruz mecburen Kur’an ve hadis çerçevesinde müfredat programı dâhilinde bir öğretim yapmak durumundayız. Ama çocuk etrafımdan ailesinden, büyüklerinden öyle farklı şeyler duymuş ki siz onun gibi anlatamıyorsunuz ve onların çizdiği bir cennet ve cehennemi ifade edemiyoruz...”

Ö11 de konuları esnetememekle ilgili benzer bir durumu şöyle dile getirmiştir:

“Mesela çocuk cehennemliklerin durumu ile ilgili bir ayeti duymuş bu ayetin anlamını tekrar teyit için diyelim bana geliyor. Burada bu yanlıştır şeklinde bir şey diyemiyoruz. İşte zorlandığımız şeylerin başında bu geliyor ortada bir ayet var ve biliyoruz ki biz bu ayeti ne değiştirebiliriz ne de yumuşatabiliriz. Çocuğum bunların hepsi gerçekleşecek demek ayrı bir problem, dememek ayrı bir problem haline dönüşüyor...”

Net cevaplar konusunda problem yaşayan öğretmenlerden biri de Ö12’dir. O, şunları belirtmiştir: *“Ben de onlara gidip gelmedim bilmiyorum ama Kur’an bize ne anlatıyorsa biz ancak onunla bilebiliriz. Çocuk net bir bilgi istiyor. Bu da bizi zorluyor...”*

Soyut Bir Konu Olması

Ölüm konusu gayba dair boyutları bulunan soyut konuların başında gelmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenler soyut olan ölüm konusunu öğrencinin anlamlandırabileceği forma getirip sunma noktasında zorlandıklarını belirtmiştir. Ö6, bu zorluğu dile getiren öğretmenlerden birisidir ve duruma dair şöyle konuşmuştur: *“...7. sınıfta şu anda tamamen bunu işliyoruz kabir hayatı, ahiret, ölüm, cennet, cehennem, mizan, mahşer alanı ancak bunlar onlar için biraz soyut kavramlar. Şu an onlar için bu soyut kavramları anlamlandırmak ve bizim de anlatabilmemiz biraz*

zor gelebiliyor...” Ölüm kavramını öğrenciye yaklaştıramama ile ilgili olarak de Ö21 de şöyle demiştir:

“Onlara önce ahiret hayatını tekrar dirilişi anlatıp, sonrasında ölüme dönüyoruz, onu konuşuyoruz, biraz daha zor oturuyor çocukların kafasına burada sıkıntı yaşayabiliyoruz. Bir de ruhun bedenden ayrılması çokça zorlandığımız noktaların başında geliyor. İşte toprağın altında ne oluyor? Beden mi ruh mu acı çekiyor? Azrail canımızı yakar mı? gibi klasik sorular ve onların cevaplarını çocuğun zihninde oturtmak zor olabiliyor...”

Öğrencinin Seviyesine İnememe

Ölüm konusunun öğretiminde öğretmenlerin zorlandıkları bir başka nokta ise konuyu seviye olarak da öğrencilere göre ayarlayamama durumudur. Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları ölüm konusunu çocukların anlayabileceği seviyede anlatamadıklarını ifade etmektedir. Ö2, bu duruma yönelik şunları söylemiştir: *“4 ve 5. sınıflarda konuyu anlatırken çocukların seviyesine göre nasıl anlatılacak bunu tam olarak kestiremiyorsunuz. Yani siz bu alana çok girdiğiniz zaman nerede duracağımızı, nereye kadar gideceğinizi bilemiyorsunuz. Konuyu toparlamak çok da kolay değil...”* Ö5 de öğrenci seviyesine inememe ve diğer durumları dile getirmektedir. Ö5, şunları ifade etmiştir: *“Genel itibarıyla yaşadığımız sorun çocuğun seviyesine inebilmek, onun anlayabileceği bir dilde anlatabilmek kolay değil tabi ki. Küçük bir çocuğa ölüm konusunu somutlaştırarak anlatabilmek tabi ki çok zorlandığımız bir konu...”*

Ölüme Dair Hurafeler

Öğrenciler, aile ve çevreden ölüme dair bazen hurafe bilgiler öğrenmiş olabilmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenler, öğrencilerin sahip oldukları bu hurafe bilgileri düzeltme noktasında da problem yaşadıklarını ve zorlandıklarını belirtmiştir. Ö3, sınıfta bu durumu çokça yaşadıklarını ifade etmiş, konuya dair şunları söylemiştir:

“En çok uğraştığım konular: hurafeler yani batıl inançlar. Aileden aldığı veya ... sosyal medyadan öğrendiği batıl inançları yıkabilmek oldukça zor. Perşembe günü ölen kişi aileyi ziyarete gelir konusu. ...ruh çağırdı sonra kapıya vurdu dedi yok kapıya vurdu falan bir sürü batıl inançlar bunu yapmak oldukça zor...”

Ö6, aynı noktaya temas etmiş, şöyle söylemiştir: *“...cinler, melek vesaire daha çok cinler konusunda takıntıları var çünkü maalesef günümüzdeki sinema, internet, Youtube falan vesaire yerlerde çok fazla gereksiz ve anlamsız videolar yayınlandığı için çocuklar da merak ediyor ...”*

Ö9, hurafe veya yalan-yanlış bilgilerin ortaya çıkardığı zorlukları şu şekilde anlatmaktadır: *“Ölümlle ilgili daha çok filmlerden kalan yanlış bir anlayış var. Bunun tamamen filmlerden geldiğini, hiçbir şekilde doğru olmadığını, dinde böyle bir şey olmadığını, işte bedenden ayrılan ruhun bir daha geri dönmeyeceğini falan anlatıyoruz ama kafalarında var olan yanlış algıyı kırmakta biraz zorlanıyoruz açıkçası...”*

Öğrencinin Kavrayış Problemi

Araştırmaya katılan öğretmenlerin gözlemlerine göre bazen öğrenciler ölüm konusunu kavrayamamaktadır. Bu durum, öğretmenlerin zorlandıkları noktalardan birisidir. Bu duruma dair Ö14, şunları söylemiştir: *“Aslında bunları biz anlatırken zorluk çekmiyoruz çocuk anlamakta zorluk çekiyor veya biz çocuğun seviyesine göre anlatmakta zorluk çekiyoruz diyebiliriz. Anlatıyoruz tekrar peki bedenimize ne olacak? Diye sorabiliyor. Yani çocuk anlamlandıramıyor diyebiliriz...”* Ö8, bu konuda aynı şeyleri düşünmekte ve ona göre bazen çocukların zihin dünyasında ölüm konusunu tam bir yere oturmamaktadır. Söz konusu duruma dair Ö8, şöyle söylemiştir:

“...çocuğun başka bir arayış içerisinde olması, ölüme, cennete ve cehenneme dair anlattığımız şeyleri farklı anlayıp kendine oraya ait hissetmemesi ile alakalı olabilir diye düşünüyorum. Bizim ona sunduğumuz iki alternatifin dışına çıkmaktan kaynaklanıyor. Yani anlattığımız şeyleri içselleştiremiyor ya da anlaşılıyor diyebiliriz...”

Kayıp Yaşayan Çocuklar

Ölüm ve kayıp tecrübesi yaşamak hem yetişkinler hem de çocuklar için oldukça zor bir durumdur. Öğretmenlere göre kayıp yaşayan öğrencilerin bulunduğu sınıflarda konuyu anlatmak daha da zorlayıcı bir hâl almaktadır. Bu tecrübeye ilgili olarak Ö1 şunları söylemiştir: *“Eğer bir yakının kaybetmiş ise bazen onun psikolojisi etkilenir düşüncesiyle bizde bir kaygı oluşuyor. Bir yakını kaybetmiş, ölümlle ilgili bir şey soruyorsa yani yas sürecinde çocuk varsa karşımızda nasıl davranacağını tam kestiremiyorum, şimdi yaşına göre söylediğim sözler onu nasıl etkiler?...”* Ö11 de benzer durumu vurgulamıştır. Ö11, bu sınıflarda sadece bilgi anlamında değil psikolojik olarak da zorlandığını şu cümleler ile ifade etmiştir:

“Evet, bu sınıflarda bazen kendimi yetersiz hissettiğim anlar oluyor. Bazı sınıflarda işte annesini kaybetmiş çocuklarımız var ben kendimi onların yerine koyamıyorum hatta annemin, babamın ölümünü düşünemiyorum bile. Yani şunu bile söylüyorum ben bu yaşıyım yani 28 yaşıyayım anne veya babamın ölümünü bile hayal edemiyorum. Ve bu çocuğa baktıkça aklıma bu konu geliyor onlara karşı merhametli olmaya daha özen gösteriyorum. Ya da onunla daha birebir ilgilenmeye”

çalışıyorum. Bu anlamıyla kendimi ders anlamında hem de psikolojik destek anlamında çok da yeterli hissetmiyorum...”

Ö19'a göre sadece kayıp yaşayan çocuklar değil, ebeveynleri ayrılmış aile çocuklarının olduğu sınıflarda da bu konuyu anlatmak zor olabilmektedir. O, bu durumu şöyle açıklamıştır: *“Bu durum oldukça hassas bir konu. Baba kaybını, annenin ölümü çok hassas çok ince bir çizgide gitmek gerekiyor. Bunun dışında yani kayıplarının dışında boşanmış aileler de var. Bu da ölüm kadar zorlayıcı bir konu. Çocuk belki ölümü kabulleniyor. Ama bu ailesinin boşanmasını kabullenemiyor hocam. Bana göre çocuk için ölümden daha büyük ve yıkıcı bir olay...”*

2.2. Ölümün Öğretime Konu Edilmesi Zorluğunun Üstesinden Gelme

Ölüm konusunun tam anlamıyla anlaşılması kadar onu öğretime konu etmek de oldukça zorlayıcı bir durumdur. Ölüm tecrübe edildiğinde veya konusu gündeme geldiğinde yetişkinler bile karmaşık duygular yaşamaktadır; bu durumda çocukların olumsuz etkilenmemesi oldukça güçtür.²⁶ Bu duruma rağmen çocukları ölümden, ölümü de çocuklardan uzak tutmak mümkün değildir. Ölüm konusunda doğru bilgilendirme yapılmaz ise bu konudaki belirsizlik ve bilgisizlik çocuklarda ölüm kaygısını/korkusunu artırabilir.²⁷ Çocukların günlük konuşmalarda işitmeleri ya da sevdiklerinin kaybı gibi ölüm yaşantıları ile karşılaşmaları; ölümün onlar için ne anlama geldiği, onlar tarafından nasıl algılandığı, ölüm karşısında yaşanan problemleri atlatılmak veya ölümlerle ilgili sorulara ebeveynlerin nasıl cevap verdiği/vereceği, ölüm konusunun pedagojik zeminde nasıl anlatılacağı gibi hususları gündeme getirmektedir. Diğer taraftan bazı çevrelerce kamusal bir kurum olan okulda çocuklara ölüm konusunun anlatılmasının eleştirilmesi, eğitim-öğretim sürecinde çocukların olumsuz etkileneceği

²⁶ Tanhan- Arı İnci, *Ölüm Eğitimi*, 26; Mustafa Köylü, “Ölüm Olayının Çocuklar Üzerine Etkisi ve “Ölüm Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2004), 95-120; Nazlı Sinem Koytak, *7-11 Yaş Grubundaki Çocuklarda Ölüm Kavramı ve Ölüm Kaygısının Araştırılması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Elizabet Kübler-Ross, *There is Life after Death in Death and Dying* (Minnesota: Greenhaven Press. 1980); Dan Leviton, “The scope of death education”, *Death Education* 1/1 (1977), 41-56.

²⁷ Fiona Hulbert , “Teaching about loss, change and bereavement in the primary school”, *Journal of Progressive Judaism* 13 (1999), 79; Bonnine N. Gladys, “Students' reactions to children's deaths ”, *American Journal of Nursing* 67/7 (1967), 1439-1440. çev. Gülten Özaltın, “Ölüm ve Yas Travması”, MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü- Unicef, 2015; Charles A. Corr - Donna M. Corr, *Handbook of Childhood Death and Bereavement* (Missouri: Springer Publishing , 1996).

düşüncesi, zorlayıcı bir konunun öğretim sürecinin üstesinden gelinmesi dikkate alınması gereken diğer bir meseledir.²⁸

Bazı bulgular; sınıf ortamında ölüm gibi zor bir konunun öğretimi sürecinde olumsuzlukları en aza indirmek ve böylesine zor bir konunun üstesinden gelmek ve ölüm konusuna pedagojik cevaplar üretebilmek için DKAB öğretmenlerinin bazı stratejiler benimsediğini bulgular ortaya koymuştur.

Hedef Kitleyi Tanımak

Ölüm konusunun işleme zorluğunun üstesinden gelebilmek için ilk olarak çocuğu/öğrenciyi iyi tanımak gerekmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlere göre, sınıfı ve öğrenciyi her yönüyle iyi tanımak ölüm konusunun ele alınmasında yaşanan zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olmaktadır. Bu noktaya işaret eden öğretmenlerden ilki Ö6'dır. Şöyle söylemiştir: *"Bir kere öncelikle öğrenciyi iyi tanınması lazım, girdiği sınıfı iyi bilmeli hem gelişimsel hem de sınıf profili bakımından. Biz öğretmenler bazen yapamıyoruz. Hani her sınıfta kimin neyi vefat etmiş, ne zaman etmiş gibi konuları biz bilemiyoruz. Bu konunun öğretiminde çok önemli..."* Ö8 de aynı noktaya şu cümleler ile temas etmiştir: *"Önce sınıfın durumuna bir bakıyorum. Annesi, babasını kaybetmiş öğrenci var mı, sınıf öğretmeninden soruyorum. Yapacağım etkinlikleri ona göre planlıyorum..."* Ö17 sınıfı ve öğrenciyi tanımak için yaptığı uygulamayı paylaşmakta ve bunun ölüm konusunun öğretiminde işini kolaylaştırdığını ifade etmektedir. O, bu bağlamda şunları ifade etmiştir:

"Ben girdiğim sınıflarda şöyle bir yol izlemeye çalışıyorum. Öncelikle sınıftaki öğrencileri tanımaya çalışıyorum ve onların hayat hikâyelerini öğreniyorum. Mesela sınıflarımızda annesi evi terk etmiş çocuklarımız var. Senin o çocuğa Allah'ın şefkati ve merhametini çok farklı boyutta anlatman gerekiyor. Çünkü çocuk evde görmesi gereken yerden darbe almış şefkati göremiyor. Dengeleri altüst olmuş. Mesela yine babası evi terk etmiş veya çocuğunu reddetmiş ebeveynler var. Bunlardan artık maalesef toplumumuzda çok fazla. Bu çocukları önceden keşfedip ona göre hazırlık yaptınız, o zaman problem çıkmıyor ve daha çok yardımcı olabildiğinizi düşünüyorum..."

Hazırlık

²⁸ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/lise-ders-kitabinda-kabirli-tabutlu-cehennemli-egitim-1764836> (Erişim:01.02.2019); <https://www.sozcu.com.tr/2020/egitim/kefenli-kabirli-tabutlu-cehennemli-egitim-603103> <https://odatv4.com/lise-ders-kitabinda-skandal-10092017> (Erişim: 02.02.2019).

Öğretim sürecinde konuyla ilgili zorlukların üstesinden gelebilmek için bir diğer husus öğretmenin derse ve özellikle ölüm konusuyla ilgili olabilecek konuların olduğu derslere ayrıca hazırlık yapılması gereklidir. Bu yönde görüş bildiren Ö3, şunları ifade etmiştir:

“Öncelikle derslerimi anlatırken akşam konuyu bir tekrar ederim, konuyu tekrar ettikten sonra öğrenciye nasıl anlatmam gerektiği, onların seviyesine nasıl inmem gerektiğine dair kafamda bir taslak oluştururum. Daha sonra bu taslakla birlikte derse girer, dersimi işlerim. Bunun üzerine zaten muhakkak çok zorlu geçen derslerdir ölüm konusu, Ahiret, cin, şeytan... Bu dersler çok zorlu geçen derslerdir. Daha sonra gelen soru ve cevaplar ile derslerimi genellikle bu şekilde işliyorum...”

Ö5 de eğer ölüm konusunun anlatımıyla ilgili özel bir hazırlık yapılmazsa olumsuz durumlar yaşanabileceğini şu ifadeler ile dile getirmiştir:

“Bir hazırlık yapmadığımız zaman o dersin verimi düşüyor. Bunu siz de anlıyorsunuz zaten. Onun için ben genellikle dersten bir gün önce veya dersten önce hazırlık yapıyorum. Ölüm konusuyla ilgili derinlemesine araştırırım. İnternette bir tarama yapıyorum veya çocuk kitabından veya başka kaynaklardan bu konuyu nasıl daha zengin bir şekilde anlatabilirim onu araştırırım. Çocuklara sevdirebilir miyim buna bakıyorum. Ne kadar bilerseniz de bir hazırlık yapmak gerekiyor...”

Ö2'ye göre genel bir hazırlık yapmak çok önemlidir. Bu konuyla ilgili şu ifadeler kullanmıştır: *“...o ders için özel olarak yani şey yapmıyorum, yani bir hazırlık dönem başı genel bir hazırlık yapıyorum diyebilirim...”* Ö11 ise benzer duruma daha derinlemesine ve geniş bir hazırlık sürecinden yaklaşmıştır. Ona göre ölüm konusunu sınıf ortamında çocuklara anlatabilmek için çok farklı boyutlarda hazırlık yapılması gerekmektedir. O, bu durumu şöyle özetlemiştir:

“Önce bakıyorum hangi konuyu anlatacağım onunla ilgili ders kitabına, müfredat programı ilgili ayet ve hadislere bakıyorum. Sonra şöyle bir düşünüyorum ben bunu kime anlatacağım. İşte 5. sınıfa anlatacağım bu çocuğa ne söyleyebilirim ne söyleyemem, bunları düşünüyorum. Yaz döneminde de işte bizim muhatap olduğumuz öğrencilerimizi durumlarıyla ilgili onların psikolojileri nasıldır, onlar niye ilgi duyarlar ve ben onlara konuları nasıl anlatabilirim, Gelişimleri nasıldır gibi birçok konuda özellikle çocuk psikolojisi kitapları okumaya çalışıyorum...”

Uygun Yöntem ve Teknik Seçimi

Zor bir konu olan ölüm konusunun üstesinden gelebilmek için bir diğer önemli ilke ise konu, sınıf ve öğrenci için doğru ve uygun yöntem ve tekniği seçebilmektir. Ö9, söz konusu duruma dair şu ifadeleri kullanmıştır: *“Yani bir öğrenciye ölüm konusu nasıl anlatılır? Geçen bir haber görmüştüm. Herhalde sınıfta kefenleme yapmıştı bir öğretmen. Kesinlikle öyle anlatılmaması lazım bence. O bahsettiğim gibi yani bu doğru bir yöntem değil, her şeyi göstererek yaptırarak anlatamayız yani*

bu da o konulardan bir tanesi...” Benzer düşünceyi Ö14 de söylemiştir: “Konuya dair video göstermek istedim hocam. Aslında korkacaklarını düşündüğüm için göstermekten vazgeçtim, uygun olmadığını düşündüm...” Ölüm konusunun zorlu öğretim sürecinin üstesinden gelmek için konuya uygun ayet ve hadis temelli yöntem ve tekniklerin seçmek oldukça önemlidir. Ayet ve hadisler ile desteklenmiş bir anlatım yöntemi, ölüm konusunda DKAB öğretmenlerinin işini kolaylaştırmaktadır. Bu yöndeki tecrübelerini Ö14 şu şekilde açıklamıştır:

“Öncelikle Kur’an-ı Kerim’i iyi bilmeli. Çünkü bu ders bu konu daha çok ayet ve hadislerle desteklenirse daha etkili oluyor. Öğrenci bir kanıt ve delil görmek istiyor. O zaman ayet ve hadisi okumak gerekiyor işte... Öğrencilerin ailesine bakarak bana ne tür soru sorabilecekleri tahmin ediyorum. Evde öncelikle konu ile ilgili ayetlere bakıyorum, hadis çalışma kitabım var. Oradan da destek alıyorum. Özellikle sahih hadisleri almaya çalışıyorum. Yine varsa konu ile ilgili kıssalardan bahsediyorum...”

Ayet ve Hadis Kullanımı

Ö19, konular anlatılırken ayet ve hadis kullanımının ölüm konusunun öğretiminde kolaylık sağladığını şu cümleler ile ifade etmiştir: *“Burada siz öğretmen olarak Kur’an-ı Kerim’e, hadislere hâkim iseniz çocuk teslim oluyor hocam...”* DKAB öğretmenlerine göre DKAB derslerin ders kitaplarının yanında en temel kaynaklarından birisi de Kuran-ı Kerim ve hadis kitaplarıdır. Bu iki kaynak ölüm konusunun öğretiminde olmazsa olmazdır. Bu noktada Ö12, şunları söylemiştir:

“Çocuklar sorunca; ben de onlara gidip gelmedim bilmiyorum ama Kur’an ayetleri bize ne anlatıyorsa biz ancak onunla bilebiliriz... Çocukların sorularına Kur’an bağlamından cevap verince çok problem yaşamıyoruz. Yine ders kitabına bakıyorum, mealli Kur’an-ı Kerim’i yanımda taşıyorum, her daim ona başvuruyorum...”

Ölüm konusunun anlatabilmek için dikkat edilen bir diğer konu ise ölüm ve ölümlle ilişkili tartışmalı konulara ve çok fazla detaylara girmemektir. Tartışmalı konulara girmemeye ilgili olarak Ö2, şu örneği vermiştir: *“...Şunu çok iyi bilmeli, kabir hayatı, azabı gibi ki bizim bu ilahiyatın da tartışmalı konusu var ona girmeden bu konuları iyi bilmeli kabir hayatını, ruhla ilgili konuları çok iyi bilmeli ölümlle ilişki olarak. Tabii ölümlle ilişkili olarak öldükten sonra ne olduğunu, ölüm anında ve Azrail’in melek olma özelliklerini çok iyi bilmeli...”* Ö16’ya göre ise ölüm konusunun üstesinden gelebilmek için öğretmenin konu sunulurken detaylara boğulmaması ve diğer konular ile ilişkilendirilerek anlatması gerekliliğini şu cümleler ile ifade etmiştir: *“Yani şöyle hocam benim derse girdiğim sınıf 4. sınıf olduğu için çok derinlemesine bu konuyu anlatmıyorum.”*

Genelde bu dersi ya da bu konuyu ahiret hayatı ile ilişkili olarak anlatıyoruz. Olaya direkt olarak ölüm kavramından başlamıyoruz...”

Bireysel Öğretim

Ölüm gibi zor bir konunun öğretimi bazen sınıf ortamında tam olarak yapılamamaktadır. Böyle durumlarda bireysel öğretim yapmak gerekmektedir. Bu gerekliliğe birçok öğretmen katıldığını beyan etmiştir ve bu öğretmenlerden Ö21, bireysel öğretime dair şunları söylemiştir:

“Derste çocuğun algısını, işte boyunu, yaşını aşan eğer bir soru soruluyorsa ona belki özelde uygun bir cevap vermeyi tercih ediyorum. Çünkü belki bu sorunun cevabını sınıfta kaldıramayacak potansiyelde çocuklar olabiliyor, bazılarının çok farklı algısı olabilir çünkü sosyal medya, internet çok fazla içerik görebiliyorlar yani bireysel farklılıklar olabiliyor bu durumda onu bireysel olarak cevaplamayı tercih ediyorum...”

Ö9 ise ölüme dair detaylı soruların cevabının bazen ölüm kaygısı yaratabileceğini düşünmekte, bu durumlarda bireysel anlatım yapılması gerektiğini şu cümleler ile savunmuştur:

“...belki mümkün mertebe sorulara cevap vermek ama çok uç sorularda konuyu dağıtmayacak şekilde daha sonra konuşalım diye cevap verilebilir. Konuyu yaymadan daha net bir şekilde. Evet, net cevaplarla ve çok uzatmadan çünkü uzadığı zaman olay biraz ciddiyeti kaçıyor. Bu sefer aynı korku pompalama olayı işi tekrar başlamış oluyor...”

Tecrübe

Öğrencinin gelişim yeterliliklerini ve nasıl öğrendiklerini bilmenin yanında tecrübe de ölüm konusunu öğretme zorluğunun üstesinden gelebilmek için önemlidir. Burada DKAB öğretmenin mesleki tecrübesi kadar yaşadığı ölüm veya kayıplar ile elde ettiği tecrübeler de ölüm konusunda öğretmenin işini ve öğretim sürecini kolaylaştırmaktadır. Ö2, öğretmenin mesleki tecrübesine dair gözlemlerini şu cümleler ifade etmiştir: *“Tecrübeyle beraber anlatıyoruz. Yıllardır gelen belli bir tecrübenin üzerine bir şeyler koyarak konulara zaten hâkimsiniz, örnekler falan zihninizde oluşmuş bir şey... Söz konusu tecrübeye dair Ö12, kendi hayatında yaşadığı kayıpları/ölümleri sınıfta öğrenciye aktardığını ve yaşadıkları bu tecrübelerden yararlanarak*

sınıfta ölüm konusunu daha rahat ve kolay açıklayabildiklerini / anlatabildiklerini ifade etmiş, şöyle söylemiştir: “...Çocuklar ölüm anı bireysel bir tecrübedir. ...insanın dünya hayatıyla ilişkili olan acısının çok az olduğu tahmin ediyorum. Babaannem ve dedemle ilgili yaşadığım tecrübeden dolayı sanki ölümün birkaç gün öncesinden başladığını söylüyorum, bu çocukların dikkatini çekiyor ve anlatmayı kolaylaştırıyor...” Ö17 ise öğrencilerin ölümle ilgili tecrübelerinden hareketle bir anlatım yaptığını ve böyle bir anlatımla zor olan ölüm konusu için kolaylık sağladığını ifade etmiş, şunları söylemiştir:

“Hocam ben ölüm konusunu anlatırken şöyle yapıyorum. Önce şöyle başlıyorum: Sınıfta yakınını kaybeden akrabasını kaybeden ailesini kaybeden var mı, diye soruyorum. Ellerini kaldıran muhakkak oluyor. Peki, çocuklar ne hissettiniz? Diye kendi fikirlerinden kendi duygu ve düşüncelerinden başlıyorum. Sınıftaki diğer çocuklar için kaybı yaşayan çocuğun tecrübesi diğerlerine de bir tecrübe oluyor. Sonra ben onlara ölümün bir yok oluş olmayacağından bahsediyorum. Ölümle ilgili başka bir yerdeki kaynaklardan, işte şairlerden tutun da düz yazılara kadar Sufilerin düşüncelerini aktarıyorum. Mesela burada en çok Mevlana’dan bahsediyoruz...”

Program Dışına Çıkılmamak

DKAB ders içerikleri içerisinde başta iman, ibadet, ahlak ve kültür vb. birçok konu yer almaktadır. Dolayısıyla öğretmenlerin bazılarına göre oldukça geniş bir öğretim alanına sahip DKAB derslerinde bazen kendileri konulardan uzaklaşabilmektedir. Benzer durum ölüm ve ilişkili konularda da olabilmektedir. Araştırmaya katılan DKAB öğretmenlerinden bazıları müfredatın öğretim programının sınırları içerisinde kalmanın diğer bir ifadeyle dışına çıkmamanın ölüm konusunun üstesinden gelme noktasında süreci kolaylaştıran bir durum olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada Ö7, müfredatın dışına çıkılmaması gerektiğinden hareketle bu durumun ona katkısını şu cümleler ile ifade etmiştir: “Orada bence yani öğretim programına bağlı kalmak önemli. Daha sonrasında kazanımları ve onların açıklamalarını iyi bilmek gerekli. Yani sınırlarımız nereye kadar? Nereye kadar değinmeniz gerektiğini bilmeniz önemli. Aksi durumda çok uygun olmayan şeyler anlatabilirsiniz...” Öğretmenlerden bazıları DKAB dersinin müfredat sınırlarının dışına çıkmadığı sürece ölüm konusunun üstesinden gelinebileceğine inanmaktadır. Bunu dile getirenlerden biri Ö6’dır. Ö6, şunları söylemiştir:

“Bence çocuklar korkuyorlar. Daha çok hani bilmedikleri şeylerden soyut kavramlardan zaten korkuyorlar, çok derinlemesine girilirse bu korku daha artacaktır. Konuyu derine dalmadan bu konuda kitabın, müfredatın bize elverdiği ölçüde bence kitaplar yüzeysel anlamda gayet güzel. Program dışına çıkılmamak oldukça önemli...”

Sonuç olarak, araştırmaya katılan öğretmenlerin ölüm konusunun üstesinden gelebilmek için bazı noktalara dikkat ettiklerini görülmektedir. Bu noktalardan bazıları; *öğrenciyi bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor boyutlarıyla tanımak, derslere hazırlıklı gelmek, uygun yöntem ve tekniği seçmek, derslerde ayet ve hadis destekli yöntem ve teknikleri işe koşmak, DKAB öğretim programının sınırların dışına çıkmamak, ihtiyaç halinde öğrenciye bireysel öğretim yapmak, ölümle ilgili tartışmalı konulara girmemek ve ölüm konusunda çok detaya girmemek, öğrencinin ve öğretmenin kendisinin sahip olduğu tecrübeler ile teorik ölüm bilgisiyle ilişki kurmaktır.* DKAB öğretmenleri ifadelerine göre söz konusu noktalara öğretmenin dikkat etmesi ölüm konusunun üstesinden gelme, istenmeyen olumsuz durumların önüne geçme noktasında kendilerine yarar / kolaylık sağladığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

2.2.1. Ölüm Konusunu İşlemek için Gerekli Öğretmen Beceri, Yetkinlik ve Yeterlilikleri

Eğitim ve öğretim planlanan hedeflerine ulaşabilmesi ve süreçlerinin daha verimli hale gelebilmesi için öğretmenlerin bazı yetkinlik/yeterliliklere sahip olması gerekmektedir. Öğretmen yeterlikleri; öğretmenlerin mesleğini etkili ve verimli bir biçimde icra edebilmeleri için sahip olması gereken bilgi, beceri ve tutumlar olarak tanımlanmaktadır.²⁹ DKAB öğretim programı, öğrencilere din ve ahlâkla ilgili temel kavramları öğretmeyi, öğrencilerin bu alanlar ile ilgili bilgilerin kavramsal temellerinin oluşturmalarını ve kavramlar arasında ilişki kurmalarını öngörmektedir. Bu bağlamda DKAB öğretmeninden birçok somut veya soyut dinî ve ahlâki konuyu, kavramları öğretime konu etmeleri beklenmektedir. Soyut ve zor bir konu olan ölüm konusunda öğretmenlerin belirli yeterliliklere sahip olmaları gerekmektedir.

Alan Bilgisi

Araştırmaya katılan öğretmenlere göre DKAB öğretmenleri bu konunun öğretimini yapabilmek için alan bilgisi yetkinlik ve yeterliliklerine sahip olmalıdır. Bu bağlamda Ö16 şunları söylemiştir:

²⁹ MEB, “Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri.” https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETER_LYKLERI.pdf (Erişim: 05.12.2022); MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Özel Alan Yeterlilikleri”. https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/06160735_12YYretmen_Yeterlikleri_KitabY_din_kYltYrY_ve_ahlak_bilgisi_YYretmeni_Yzel_alan_yeterlikleri_ilkYYretim_parYa_15.pdf (Erişim: 05.12.2022).

“Biz Kur’an-ı Kerim’i ders materyali olarak kullanıyoruz. Ölümle ilgili konuda ayetlerden yararlanıyoruz. Ama ayetler belli yaş üzerindeki için bir anlam ifade ederken, küçük çocuklar bu ayetlerden neler anlıyorlar, neler hissediyorlar bilemiyoruz. Bu noktada yapılan çalışmaları bilmek önemlidir bir öğretmen için...”

Ö15, ölüme dair sistematik düşünce üreten Kelam disiplinine özel vurgu yaparak alan yetkinliği ihtiyacını şu şekilde açıklamaktadır: *“Bu konuda Kelâmi tartışmalar dâhil olmak üzere kim ne demiş, ne söylemiş iyi bilmek gerekir. Ölüm ve sonrasında aşamalarını bilmek gereklidir. Yine bu konu için ayet ve hadislere bakmak ve onları incelemek önemlidir...”* Ö6 da Kuran-ı Kerim ile hadis bilgisi yetkinliğine değinmekle beraber din bilimleri alanında yetkinliğin önemine vurgu yapmış ve konuyu şöyle ifade etmiştir: *“Kuran-ı Kerim anlamında, hadis anlamında alan bilgisine sahip olması lazım. Din eğitimi ve din psikolojisini ve çocuğun psikolojisi de önemlidir...”* Ö4 alan yetkinliğinde alan kavramlarının öğretimine dikkat çekmektedir. O, bu bağlamda şunları söylemektedir: *“...yine dinî ve ölümle kavramları iyi bilmeli, güzel açıklamalı ayet ve hadisleri iyi kullanmalı. Bu konu oldukça önemli...”*

Pedagojik Formasyon Bilgisi

Ölüm konusunun anlatımı noktasında bir diğer yetkinlik ise pedagojik formasyon alanıdır. Pedagojik formasyonun ölüm konusunu anlatabilmek için olmazsa olmaz bir yetkinlik alanı olduğunu ifade eden birçok öğretmen bulunmaktadır. Ö5, bu konuda şunları ifade etmiştir: *“...öğretmenin tüm alanlarda kendisini zaten geliştirmesi gerekir. Yani bu konuyla ilgili bütün bilgileri öğrenmesi gerekir (alan bilgisi) ve iyi metot bilgisine sahip olmalı ve yani pedagojik yönden iyi olmalı. Biraz sevdirecek anlatabilirse güzel bir şekilde anlatırsa zaten mesele kalmıyor...”* Ö7 de aynı konuya temas etmiştir. Ö7 için pedagojik formasyon ölüm konusunun öğretiminde ve bu içerikteki eğitimler çok önemlidir. Bu düşüncelerini şöyle belirtmiştir:

“Öğretmen girdiği sınıflarda o grubun özelliğini, daha sonra öğrencilerini belki birey olarak özel olarak tanınması bence önemli şeylerden biridir. Pedagojik olarak yeterli olmak, alan bilgisi zaten olmazsa olması ve hepimizin kırmızı çizgisi olmalı. Ben bu konuda şanslı olduğumu düşünüyorum, öncesinde benim bir Davranış Bilimleri eğitimim var. Dolayısıyla hani formasyona da katkı sağlıyor...”

Ö7, pedagojik formasyon kapsamında ölüm konusunun öğretilmesiyle ilgili olarak uygun yöntem ve tekniklerin seçimine vurgu yapmıştır: *“...doğru örneklendirme işte çocuğu kavrayabileceği seviyeye indirme, vereceğiniz örneklerin belki işte hayattaki karşılığının tam olması ve*

konuyu anlatış biçiminizi bence çok önemli...” Ö8 de ölüm konusunun nasıl öğretilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Ö8, şöyle konuşmuştur: “Alan bilgisi lazım ama tek başına yeterli değil. Nasıl anlatacağımızı bilmekte önem arz ediyor. Çünkü bazen biliyorsunuz sınıfta annesini kaybetmiş bir çocuk var, hatta bazen yapacağımız herhangi bir etkinlik ölümle alakalı olmayabilir. Onu bile o sınıfta izletmiyorsunuz. Çocuğu etkileyebilir diye...” Ö15 de konuya dair şunları eklemiştir: “...Ya bir de kişinin anlatımı, üslubu, örneklendirmesi, konuyu anlatması, somutlaştırması, öğretim yöntem ve tekniklerini bilmesi önemlidir...”

Çocuk Psikolojisi

Psikoloji alanı özellikle çocuk psikolojisi, ölüm kavramının öğretiminde alan ve pedagojik yetkinliği bağlamında önemli bir yere sahiptir. Bu konuya dair Ö11, şöyle bir görüş beyan etmiştir: “Bence zor konuların öğretiminde önce hedef kitlenin psikolojisi iyi bilinmeli. Çocuğun yaşı gelişim özellikleri bilinmeli. Bununla birlikte çocuğun ailesinin hassasiyet noktası bilinmeli. Diğer bir ifadeyle çocuğu iyi tanımalıyız...” Ö16, ölüm temasını sunarken çocuk psikolojisini bilmenin önemini vurgulamış, şöyle konuşmuştur:

“...kendi alanının dışındaki alanları iyi bilmeli, öğrencilerin psikolojisini iyi bilmeli çocukların bu konuda ne düşündüklerini takip etmeli, yani çocuklar ölüme karşı neler hissediyorlar, bu konuyu öğretmenler gündemlerine almalıdır. Biz bu konuyu anlatıyoruz ama çocuk bunu anlıyor mu, anlamlandırma yapabiliyor mu, çocuk evde yaşadığı ölüm tecrübesinde ölüm onun için ne anlama geliyor? ...”

Empati ve Doğru İletişim

Araştırmaya katılan öğretmenlerin ifadelerine göre ölüm konusunun öğretimi için empati ve çocuklar ile doğru iletişim kurmak önem arz etmektedir. Empati kurmaya dair düşüncelerden biri de Ö3'e aittir. Ö3, empati kurabilmeye dair şunları söylemiştir: “Şöyle öncelikle empati kurmayı bilmeli DKAB öğretmeni. ...şahit olduğumuz oluyor, çocuk bazen bir yakını kaybetmiş olabiliyor. Öğretmen empati kuramadığı zaman öğrencinin o konuyla ilgili merakını gidermediği gibi öğrenciyi korkuya da sevk edebiliyor. Bu yüzden empati kurmayı bilmeli...” Ö7 ise bu noktada doğru iletişim konusuna değinmektedir. Ö7, kısaca şöyle ifade etmiştir: “...Hocam aslını söyleyim. Bu konuda önemli olan iletişim. Yani doğru iletişim...” Ö4 ise hem öğrenciyle hem de öğrenci velisiyle doğru iletişim kurmanın yaşanacak problemlerin önüne geçeceğini ifade

etmiştir. Ö4 bu duruma dair şöyle söylemiştir: *“Bunun dışında da ölümle ilgili çocukların kafalarındaki soruların ne olduğunu bilip onlara çok net bir şekilde sağlıklı cevap vermesi gerekir diye düşünüyorum. Hatta eğer böyle çok enteresan, çok ilginç bir soru gelirse de velisi annesi veya babası ile de iletişim hâlinde olması gerekir...”*

Sevgi-Saygı-Samimiyet

Öğretmenlerin sahip oldukları sevgi, samimiyet ve güven gibi insani özellikleri ölüm gibi zor bir konunun öğretiminde önemli katkılar sağlamaktadır. Bu düşünceye sahip Ö18, öğrencinin öğretmeni sevmesinin konunun öğretimi için önemli olduğunu şu cümleler ile ifade etmiştir: *“Hocam ben din dersinin bir sevgi dersi olduğunu düşünüyorum, çocuk severse sizi ölüm konusu dahil dinliyor hocam. ... eğer siz kendinizi sevdiremediyseniz 10 saat bile ders yapmanız hiçbir şey yapamazsınız. Siz kendinizi sevdiremezsiniz çocuk her konuya ölüm dahil kendini kilitliyor hocam...”* Ö19 da öğretmenin konuların öğretimi noktasında samimi olması gerektiğini bununla birlikte orta yolun takip edilmesi gerektiğini vurgulamakta, düşüncesini şöyle ortaya koymuştur: *“Hocam ilk önce öğretmen samimi olmalı. Öğrenciler sizin kelimelerinizden daha çok davranışlarınıza, hâl ve hareketlerinize bakıyorlar. Bu noktada samimiyet olursa çoğu şeyi halledebileceğimizi düşünüyorum. ...”* Ö17'e göre ölüm dahil tüm konuların öğretiminde anahtar güvendir/güvenilir olmaktır. DKAB öğretmeni güvenilirse ölüm konusunun öğretimi kolaylaşacaktır. Ö17, konuya dair şunları söylemiştir: *“DKAB öğretmenlerinin en güvenilir öğretmen olması gerektiğini düşünüyorum okullarda. Çünkü çocuklar hocam güvenmedikleri öğretmene inanmıyorlar. Ne bu konuda ne de diğerlerinde...”*

DKAB derslerinde öğretmenlerin ölüm konusu sunabilme yetkinliklerini belirlemek amacıyla sorulara verilen cevaplar analiz edildiğinde bazı yetkinliklerin belirgin bir şekilde ön plana çıktığı görülmektedir. Ölüm gibi zor bir konunun öğretiminde DKAB öğretmenin alan bilgisi yetkinliği tam olması gerektiği çokça zikredilmiştir. Konu sunulurken ilgili ayet ve anlamları iyi bilinmeli, sahih hadislerden örnekler verilmelidir. İstenmeyen bazı durumlar ile karşılaşmamak için konuya dair Kelâmi tartışmalar bilinmeli ve bu noktada kontrollü bir öğretim yapılmalıdır. Ölüm konusuna da öğretmen sahih dinî bilgiye sahip olmanın yanında bu

bilgileri öğrencinin / muhatabın seviyesine uygun öğretim ilke ve yöntem-teknik bilgisine hakim olunmalı ve çocukların psikolojisini iyi bilinmeli, öğretmenin pedagojik yeterlilikleri tam olmalıdır. Ölüm konusunda ve diğer zorlu konularda çocuklar ile doğru iletişim ve empati kurabilmek konunun öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla DKAB ve diğer branş öğretmenleri iletişim ve empati kurabilme becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Öğretmenlerin dersini, öğrenciyi ve mesleğini sevmeleri, sınıf içinde ve dışında samimi, söz ve davranışlarında tutarlı olmaları, öğrencilerin güvenlerini kazanmaları konunun öğretiminde önemli ilkelerdendir. DKAB öğretmenlerine göre bu yetkinlik, yeterliliklere sadece ölüm konusunun öğretiminde değil DKAB derslerindeki tüm konuların öğretiminde sahip olması gerekmektedir.

2.2.2. Ölüm Konusunun İşlenişinde DKAB Öğretmenlerin Benimsedikleri Tutum ve İlkeler

Öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecinde olumlu tutum, davranışlar ve ilkeler öğrencilerin öğrenme eylemine ve iklimine, motivasyonuna olumlu katkı sağlamanın yanı sıra öğrencilerin bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimine etki edebilmektedir. Dolayısıyla DKAB öğretmenleri, sınıf içinde ve dışında öğrencinin her türlü gelişimini olumsuz etkileyebilecek tutum ve davranışlardan kaçınmaları gerekmektedir. Öğrenciler çoğunlukla öğretmenin ne anlattığından daha çok konuyu nasıl anlattığına ve nasıl bir yaklaşım benimsediklerine dikkat etmekte ve olayları anlatma/yorumlama biçiminden etkilenmektedir. Öğretmen tutumları denilince literatürde genel olarak öğretmenlerin sınıf yönetimi için benimsenen tutumları(demokratik, liberal, otoriter vb.) akla gelmektedir. Ancak bu başlık altında öğretmenlerin sınıf yönetimi anlamında tutumları değil, DKAB öğretmenlerin ölüm konusunu sunma noktasında tutumları dikkate alınmaktadır.

DKAB derslerinde ve ders dışında ölüm gibi zor bir konunun öğretimde olumsuz durumlar ile karşılaşmamak için öğretmenin tutumu ve gösterdiği tavır önem arz etmektedir. Bu durumla ilgili olarak Ö5 şöyle demiştir: “...Çocuklara, ölümün bir yok oluş olmadığı, öbür dünyanın asıl ebedi olduğu ve onu idrak ettiklerinde korkmuyor zaten. Aslında temel şey öğretmenin anlatım şekli bence ölüm kaygısı durumunu değiştiriyor...” Ölüm konusuyla ilgili öğretiminin çocukları olumlu ya da olumsuz etkilemesi tamamen DKAB öğretmenin tutumuyla ilişkili

olduğunu ifade eden bir diğer öğretmen ise Ö7'dir. Ö7, bu konuda şunları söylemiştir: *“Çünkü bu işte dediğim gibi böyle iki uçta bir konu çocuğu kaygılandırır ve korkutabilirsiniz ama diğer taraftan işte ölmek neymiş dedirtebilirsiniz. Böyle bir sonuç bence tamamen öğretmenin hangi konular üzerinde nasıl durduğu ile ilişkilidir...”*

Hedef Kitleyi Dikkate Alma

Araştırmaya katılan DKAB öğretmenlerine göre ölüm konusunun öğretiminde öğretmenlerin ilk olarak hedef kitleyi dikkate alacak bir tavırla anlatım yapabilmektir. Ö4, bu konuya temas eden öğretmenlerden birisidir. O, bu konuda şu sözleri ifade etmiştir: *“Ölüm konusunun anlatılması bence gerekiyor. Tabii ki gelişim özellikleri göz önünde bulundurularak doğru kavramlar seçilerek ölüm her yaştan çocuğa anlatılabilir diye düşünüyorum. Çünkü bu hayatın bir parçası...”* Ö5'e göre öğretmenin ölüm konusunu sunarken hedef kitleyi dikkate alması gerekmektedir. Ö5, konuyla ilgili şunları söylemiştir: *“Ama önemli olan bunu çocuğun anlayabileceği bir şekilde anlatılması gerek olduğu durumudur. Yani çocuğun yaş seviyesine göre onun seviyesine inip anlatmamız gerek. Yani bir 12 sınıf öğrencisiyle, ortaokul 5 sınıf böylesi arasında dağlar kadar fark var...”*

Etkili Bir Dil Kullanma

Ölüm konusu ve diğer zorlu konuların öğretiminde önemli bir diğer ilke ise uygun ve etkili bir dil kullanabilmek ve doğru bir iletişim kurabilmektedir. DKAB öğretmenlerinin konuyu sunarken doğru iletişim kurabilmeleri çok önemlidir. Ö9, bu noktada şu ifadeleri kullanmıştır: *“Hocam konu doğru cümlelerle ve doğruyu iletişim biçimleri tercih edilmiş olması gerekir. Bu sadece ölüm konusunda değil diğer konularda da benzer durumlar söz konusu olabilmektedir.”* Ö17 de konuya dair benzer noktaya temas etmiş, konuyu sunarken uygun bir dilin benimsemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Ö17, şöyle demiştir: *“Tabi buna uygun bir dille vermek gerekiyor. Ben derslerimde asla belli bir kıvama gelmeden öğrencilere ne kıyametten, kıyametin ve cehennemin o ceza boyutundan bahsetmiyorum...”* Ö9 da, derslerde ve ders dışında dil ve iletişim konusuna daha geniş bir çerçeveden bakılması gerektiğini ifade ederek öğretmenlerin ortak ve net bir dile sahip olması gerektiğini vurgulamış, şunları ifade etmiştir:

“Öğretmenlerin bu anlamda iyi bir eğitim alması gerekiyor bence çünkü bizim kendi kafamızda bile çözemediğimiz bazı sorularımız var hala. Ortak bir dilde buluşmamız ve kullanabilmemiz gerekiyor. Ortak bir dil kullanılmasından kasıt öğrencide kafa karışıklığına, onların bir çelişkiye

düşürmeyecek bir dil. Disiplinler arası bir destek alınabilir ancak ölüm konusu çok hassas bir konu bu noktada çok dilli değil de tek bir söylemin daha doğru olabileceğini düşünüyorum...”

Dengeli Bir Anlatım

Ölüm teması anlatılırken DKAB öğretmenlerinin dikkat etmesi gereken bir diğer ilke ise cennet-cehennem / ödül-ceza dengesinin kurulabilmesidir. Burada DKAB öğretmeni ölümü ve sonrasını ceza ya da ölümü bir korkutma aracı olarak kullanmamalıdır. Bu tutumu-yaklaşımı araştırmaya katılan öğretmenler çokça dile getirmiştir. Ö12, bu dengeli davranışa dair şunları söylemiştir: *“Ben derslerimde mümkün merteye çocukları korkutmamaya çalışıyorum, cehennemi de anlatıyoruz ama öğrenciyi kaygılandırmadan. Arkasından hemen cenneti anlatıyoruz ki çocuk cehennem etkisinde kalmayın ve bir çıkış yolu olarak cennetin olduğunu da unutmayın. Dengeli gitmek gerek hocam...”* Cennet ve cehennem dengesiyle ilgili konuyu ele alan bir diğer öğretmen ise Ö19’dur. Ö19, şu ifadeleri:

“Hocam benim kanaatime göre Kur’an-ı Kerim nasıl anlatıyorsa biz de öyle anlatmalıyız. Kur’an-ı Kerim’de ölümle ilgili olarak cehennem varsa cennette var dolayısıyla ikisini birlikte anlatacağız. Ama şunu da kaçırmamak gerekiyor. Peygamber efendimizin hadislerinde de yer aldığı gibi bir denge ile götürmek gerekir. Ne tamamen korkutmak ne de her şey güllük güllüştürme şeklinde anlatılmamalı...”

Ölüm konusunun bazen korkutma aracı olarak kullanılabilmesini ve bu durumun yanlış bir tutum olduğunu ifade eden öğretmenler de bulunmaktadır. Ö17 bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Yine konunun verilmesi ile de ilişkili olabileceğini düşünüyorum. Ölüm konusu bir korkutma aracı olarak şöyle yanacaktır, cehennemde zebaniler sizleri şöyle karşılayacak gibi değil de, tabii biz ayetlerden bahsediyoruz okumak isteyen öğrenciler olabilir. Ve etkileniyorlar da ama vurgulanması gereken şey Allah’ın merhameti ve O’ndan hiçbir zaman umudun kesilmemesi...”

Ö5 de benzer ifadeler ile durumu açıklamış ve ölüm ve sonrasına dair konularda temel ilkenin Allah’ın merhametini vurgulanması olduğunu ifade etmiştir. Ö5, şunu söylemiştir: *“Bu noktada konu içerisinde önemli olan çocukları korkutmadan, ümitvar bir şekilde daha çok Allah’ın buyurduğu gibi “Rahmetim gazabımı geçti.” gibi Allah’ın rahmetini daha çok vurgulamak gerekmektedir... Çocukları korkutarak değil de. Bu da cehennemi daha az anlatarak ve cenneti daha çok anlatmak çocukları da teşvik ediyor...”* Ö11 de Yaratıcının yüce rahmetini, mağfiretini ön plana çıkaracak ilkeyi benimsemenin önemli olduğunu vurgulamaktadır. O, bu konuda şöyle söylemiştir:

“...Ölüm deyince çocuklar hemen cehennemi anlıyorlar. Çok korkutucu cehennem ayetleri var bu sınıflarda bu konuyu biraz daha geri plana atmak gerekmektedir. Burada temel şey sanki daha çok cennete vurgu yapmak. İyi bir insan olursanız cennete gideceksiniz. Dolayısıyla cehennemi aklınıza getirmeyin. Bazen yanlış yapsak bile Allah bizi affedecektir...”

Yumuşak Bir Üslup

Araştırmaya katılan DKAB öğretmenlerin hepsine yakını ölüm konusunu anlatırken öğretmenin yumuşak, hoşgörülü bir üsluba ve tutuma sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır. Öğretmenlere göre bu tutum ölüm konusunun anlatımında kilit noktadadır. Ö9, konuya dair şu ifadeleri kullanmıştır: “Konu anlatılırken yumuşak bir anlatım tercih edilmesi gerekiyor. Yine özellikle bir kaybı olan çocukların bulunduğu sınıflarda yakın çevremizden (dede, nineden başlayarak) ölümden bahsederek yumuşak bir girişle konuya giriş yapıyorum. Böyle olunca çocuklar daha farklı bir anlayış veya empati gösterebilmektedir...” Ö21, bu konuda kendi sınıf tecrübesini anlatarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Slaytlarım var konuyla ilgili ve görseller işte fotoğraflar var onları kullanıyorum tabi tabut falan resmi değil de hani böyle ölüm sonrası hayatı da işe katacak, biraz daha yumuşatıp özellikle cennete vurgu yapacak böyle bağ, bahçe görselleri daha çok tercih etmekteyim. Burada amaç ölümlü yumuşatıp ölüm sonrası cennete vurgu yapmaya çalışıyorum...” Ö11 ise hem ilkokullarda hem de ortaokul, lisede konuyu yumuşatarak sunmanın oldukça önemli olduğunu fikrindedir. Ö11, bu konuda şunları söylemiştir: “Ölüm konusu çocukları etkileyebiliyor. Özellikle 4 ve 5. sınıflarda biraz daha fazla etkilenme oluyor. Dolayısıyla ben ayetleri mealini verirken biraz daha yumuşatmaya çalışıyorum. Allah’ın merhamet tarafının her zaman daha fazla olduğunu vurgulamaya çalışıyorum...” Ö5 de konuyu sert bir üslubu değil, yumuşak bir üslup sunulması gerektiğini belirtmiştir. Ö5, şu ifadeleri kullanmıştır: “Bazen biz yanlış yapsak bile Allah bize acıyacak ve bizi affedecektir. Yine cennet kapıları açık olacaktır gibi daha yumuşak ifadeler. Burada şunu diyebiliriz. Daha yumuşak kavramlar seçilmeli ve daha pozitif bakış açısı vererek anlatılmalıdır...”

Bu başlık altındaki araştırma bulgularını özetlemek gerekirse, DKAB öğretmenlerine göre öğretmenlerin konunun öğretiminde bazı tutumlara sahip olmaları ve bazı ilkeleri benimsemeleri gerekmektedir. Hedef kitleyi dikkate almak ve öğrenciye göre anlatım/sunum yapmak, uygun bir üslupla net bir dili tercih etmek, öğrenciler ile güçlü bir iletişim kurmak, Allah’ın merhametini vurgulamak, ümit varı olmalarını sağlamak, disiplinler arası bir yöntem benimsemek, yumuşak bir üslubu

tercih etmek, ödül-ceza / cennet ve cehennem dengesini iyi kurmak bu ilke ve üslupların başında gelmektedir. Söz konusu tutum ve ilkeler, ölüm konusunun öğretiminde ve sonrasında öğrencilerin yaşayabileceği kaygı ve korku gibi olumsuz durumları engellemeye ve azaltmaya katkı sağlayacağı şeklinde yorum yapmak mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Ölüm, bir yaşantıya dönüşme öncesinde çocuklara korku ve kaygı vermekte, tecrübe edildiğinde ise onlara acı ve üzüntü vermektedir. Bununla birlikte ölüm olayı sonrasında bireylerde *suçluluk, kırgınlık, kaygı, kederlilik, isyankârlık, boş vermişlik duyguları oluşabilmekte, çocukların akademik başarıları düşmekte, depresyona girme ve suça karışma oranları* da artmaktadır.³⁰ Toplumda da çocukların kaygı ve korkuları artırabilecek ölüme dair birçok hurafe, yanlış, sahih olmayan bilgiler mevcuttur.³¹ Çocuklar büyüdükçe, başta ebeveynlerine olmak üzere, büyüklere ölümün mahiyetini anlamaya, anlamlandırmaya dair sorular sormakta, internet ve diğer bilgi kanallarından ölüme dair cevaplar aramaktadır. Çocukların merak duygununun giderilmesi, ölüm konusunda doğru bilgi sahibi olmaları, ölüm hakkında hurafe bilgilerden arındırılmış bilgiler ile çocukların yaşayabileceği korku ve kaygının önüne geçilebilmesi için uygun bir pedagojik zeminde çocuklara ölüm hakkında eğitim vermek gerekmektedir. Ebeveynlerin yetersiz kalması nedeniyle çocuklara ölüm konusunda eğitim verme sorumluluğu bir meslek uzmanı olan öğretmene düşmektedir.

DKAB öğretmenleri DKAB öğretim programlarının kendilerine izin ve imkan verdiği sınırlar dahilinde ölüm konusunu işlemek ve çocukların konuya dair sorularına cevap vermek durumundadır. Araştırmaya katılan öğretmenler ölüm konusunu anlatırken konuyu zenginleştirebilmek, konuyu çocukların kavrayabileceği şekilde kolaylaştırmak, konuyu daha kalıcı hâle getirebilmek için bazı noktaların altını çizmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlere göre ölüm teması sunulurken kendi bireysel ve öğrenci tecrübelerinden yararlanılması, somut ve gerçek hayattan örnekler verilmesi, din bilimsel temelde konuya dair ayet ve hadislerin derslerde kullanılması konunun öğretimi için etkilidir. Böylelikle yukarıda ifade edilen noktalara dikkat edilerek konunun öğretiminin yapılması çocuklarda kaygı ve korku gibi

³⁰ Köylü, *Ölüm Olayının Çocuklar Üzerine Etkisi ve "Ölüm Eğitimi"*, 17.

³¹ S. Recep Tatar, *Hurafeler: Doğum Yaşam Ölüm Üzerine* (İstanbul: Su Yayınları, 2016).

olumsuz durumların oluşmasının önüne geçilebileceği veya azaltmasına ve ölüm eğitiminde daha kalıcı, anlamlı ve somut öğrenmeler imkân vereceği düşünülmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin ölüm konusunun öğretimi sürecinde muhtevayı kendi tecrübi bilgileriyle destekleme yoluna gittiklerini söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılan DKAB öğretmenleri diğer tüm din öğretimi konularında olduğu gibi ölüm konusunda da konuya uygun yöntem ve teknikler seçmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. DKAB öğretmenlerine göre zor bir konunun öğretiminde anlatım yöntemini tercih etmek konuyu sunmak için daha uygundur. Konunun kazanımlarının daha kalıcı olabilmesi ve konunun öğretimi sürecinde öğrencilerin etkin katılımları için düz anlatım yanında uygun görseller, dikkat çekici videolar, hikâyeler, ayet ve hadisler ile desteklenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Burada ölüm konusu sunulurken görsel ve video seçiminde öğretmenlerin dikkatli davranması gerekmektedir. Özellikle küçük sınıflarda gösterip yaptırma, gösterim gibi çocukları olumsuz etkileyecek bazı yöntem ve tekniklerden kaçınmaları gerekmektedir.

Araştırma bulguları DKAB öğretmenlerinin derste ve ders dışında ölüm konusunu işlerken bazı zorluklar yaşadıklarını göstermektedir. Bu bulgu Zengin ve Hendek'in 2019 yılında Türkiye'nin tüm bölgelerinden 1919 DKAB öğretmenin katılımı olarak yer aldığı çalışmasının bulgularıyla uyumlu olduğu görülmektedir.³² Yine Zengin ve Doğan'ın (2022) DKAB derslerinde kaza ve kader konusunun öğretiminde zorlanılan noktalar bağlamında katılımcı öğretmenlerin ifade ettiği "kendi kafalarının karışık olduğu" bulgularıyla öğretmenlerin "ölüm konusunu kendilerinin bile anlamlandıramadıkları" bulgumuz ile paralellik göstermektedir. Yine aynı araştırmanın "kader konusunu akla hitap edecek şekilde öğretmede sorun yaşama" ile "ölüm konusunu somutlaştırmama-öğrencinin seviyesine inememe" bulgularımız birbiriyle örtüşmektedir.³³ Söz konusu zorluklar konunun kendisinden, öğrenci veya öğretmenlerden kaynaklanabilmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenler de ifadeleriyle bu durumu teyit etmektedir. Zorlukların başında ölüm konusunun kendi mahiyeti gelmektedir. Öğretmenlere göre ölüm ve ölüm ile ilişkili birçok konunun öğretilmesi zor bir

³² Zengin-Hendek, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Din Dersleri -Statü, Programlar ve Çoğulculuk", 185.

³³ Zengin-Doğan. "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kader İnancı Öğretimi: Sınavla Öğrenci Alan Okullardaki Öğretmenlerin Görüşlerine Dayalı Bir İnceleme", 885-886.

süreçtir. Çocuklar, bu zor ve soyut kavramı ve olguyu tam olarak kavrayamamaktadır. Bununla birlikte DKAB öğretmenleri, “ölüm konusunu sunarken tam anlamıyla esnek olamama, öğrencinin seviyesine uygun anlatamama, konuyu somutlaştıramama, çocukların beklediği ve istediğini net cevaplar verememe, aile veya çevreden edinilen hurafe bilgileri düzeltmememe, yas sürecinde olan çocuklara nasıl yaklaşılacağını bilememe vb.” noktalarda zorluk yaşamaktadır. Bu noktalara ek olarak öğretmenlerden bazıları da ölüm konusunu kendilerinin bile çözemedikleri ifade etmiş, onlara göre net, kesin olmayan bir olgu olarak veya tam bilinmeyen bir kavram olarak ölüm konusunun öğretiminde birtakım zorlukların da temelini oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan DKAB öğretmenlerinin ifadeleri analiz edildiğinde ölüm konusunun anlatımı sürecinde öğretmenlerin farklı tutumları, davranışları, yöntem-teknikleri, muhtevayı, benimsedikleri ve farklı hazırlıklar yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin bazıları ölüm konusunu anlatırken öğretim programının sınırlarının dışına çıkılmaması gerektiğini savunurken bazıları sufilerin, ünlü kişilerin ölümü üzerinden konuyu sunduğu görülmektedir. Diğer taraftan bazı öğretmenlere göre ölüm konusunun anlatımında özel bir hazırlık yapılmasını gerekirken bazılarında ise bir hazırlığa gerek duymadan tecrübeyle konunun üstesinden gelinebilmektedir. Yine öğretmenlerin bazılarında göre Kuran-ı Kerim (meali) ve hadis kitapları bu konunun anlatımında elzem kaynaklar iken bazıları ise belli bir yaş grubunda Kuran-ı Kerim ayetlerini kullanmak çocukları kaygılandırabilecek bir kaynağa dönüşebilmektedir. Bu yönüyle bakıldığında araştırma bulguları DKAB öğretmenlerinin ölüm konusunu anlatım sürecinde farklı düşüncelere sahip olduklarını diğer bir ifadeyle bir fikir birliğinde olmadıklarını ortaya koymuştur.

Bu bağlamda araştırma bulguları doğrultusunda şu öneriler de bulunmak mümkündür.

- Ölüm konusunda bilgilendirme veya öğretim yapmak aslında bir ölüm eğitimi yapmaktır. Ölüm eğitimi ise aslında yaşamı zenginleştirme eğitimidir. Ölüm eğitimi sayesinde genç, yetişkin ve yaşlılarda varsa ölüm kaygısını ve korkusunu azaltmak, onların hayatlarının değerini anlamasını sağlamak, ölümü/ölümleri kabullenmeye yardımcı olmak, bireyi ileri dönem kayıplara psikolojik olarak hazırlamak gibi amaçlarının olduğu ilgililer (öğrenci velisi, diğer branş öğretmenleri, okul idaresi) ile paylaşarak konuya dair farkındalık oluşturmak DKAB öğretmenlerinin işini kolaylaştırabilir.

- Araştırma bulguları DKAB öğretmenlerinin konuyu anlatırken zorlandıklarını göstermektedir. Bu zorlanma DKAB öğretim programında ölüm konusuna yeterince değinilmemesinden veya ölüm konusunun programda yüzeysel bir şekilde yer almasından kaynaklanabilir. Modern anlamda ölüm eğitiminin kazanımları ve DKAB ders içerikleri doğrultusunda çocukların gelişim düzeyleri dikkate alınarak öğretmenlerin ders sürecine kolaylık sağlayacak ölüme dair somut örneklerin, örnek işleyiş uygulamalarının ve etkinliklerin yer alacağı bölümler mevcut ders ve kılavuz kitaplara eklenebilir, yine öğretmenlere yol gösterici mahiyette DKAB öğretim programı doğrultusunda söz konusu konuyla ilgili hedef ve kazanımların neler olabileceği, program geliştirme uzmanı, psikolog, pedagoglar başta olmak üzere *Kelam, Tefsir, Hadis, Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi, Din Eğitimi* vs. ilahiyat alan uzmanları ve farklı disiplinlerden bilim adamlarının ortak çalışmasıyla mevcut öğretim programları bu yönde güncellenerek DKAB öğretmenlerinin ve öğrencilerin hizmetine sunulabilir.
- DKAB derslerinde çocukların ölüm konusundan ve öğretiminden olumsuz etkilememesi için en önemli nokta, konunun öğrenciye nasıl anlatıldığı meselesidir. Başta ölüm konusu olmak üzere intihar, kaza, kader gibi öğretmenleri zorlayıcı konularda uygun bir yaklaşım çerçevesinde yöntem ve teknikler belirlenmesi yararlı olabilir. Belirlenen yaklaşım, yöntem ve teknikler doğrultusunda konunun öğretimi yapılırken öğretmenin sahip olması gereken tutum ve üsluba dair DKAB öğretmenlere rehberlik çalışmaları yapılabilir ve ölüm konusunun öğretimi için uygun yöntem ve teknikler temalı hizmet-içi eğitimler düzenlenebilir.
- Öğretmenler, ölüm konusunu işlerken doğru bilinen (Allah, anneni yanına aldı. O, uzun bir uykuya daldı. Baban cennete gitti, O, seni cennete bekliyor...) vb. ancak bazı yanlışlıkları içeren söylemleri kullandıkları gözlemlenmiştir. Bu yöndeki psikolojik çalışmalar söz konusu ifadelerin çocuklarda bazı olumsuz duygulara ve düşüncelere neden olabileceğini göstermiştir.³⁴ Ölüm konusunun anlatımında bu söylemleri benimseyen ve kullanan DKAB

³⁴ Selahaddin Öğülmüş. "Ölüm, Çocuklara Nasıl Anlatılmalı?" <http://www.egitimpsikolojisi.org/2021/01/14/olum-cocuklara-nasil-anlatilmali> (Erişim 21.11.2022).

öğretmenlerinin bu konudaki eksiklikleri farklı hizmet-içi eğitimler ile telafi etmesi sağlanabilir.

- Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu ölüm konusu ve diğer zorlu konuların öğretimi için herhangi bir özel eğitim (öğretim yöntemi) almadıklarını ve konunun öğretiminde ve kayıp yaşayan öğrencilere nasıl davranılması gerektiği noktasında kendilerini yetersiz hissettiklerini ifade etmiştir. Söz konusu bağlamda öğretmen yetiştirme programları gözetilerek öğretmenlik formasyon eğitimleri çerçevesinde yer alan Gelişim Psikolojisi ve benzer mahiyetteki derslerin içeriklerine “Gelişim Basamaklarına Göre Ölüm, Ölüm Konusunun Alt Bileşenleri”; Öğretim İlke ve Yöntemleri ve Özel Öğretim Yöntemleri vb. benzer içerikteki derslere de “Çocuklara Ölüm Konusu Nasıl Anlatılır?, Ölüm Konusunun Öğretimi” vb. başlıklarda teorik bilgiler eklenebilir ve konuya dair özel olarak uygulamalar yapılabilir.

Kaynakça

- Atıcı, Meral-Cabaroğlu, Neşe. "Davranış Yönetiminde Öğretmen Yetkinlik Algısı Ölçeği". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/22 (2013), 223-238.
- Atıcı, Meral. "Öğretmen Yetkinliği". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 26/26 (2001), 195-209.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. çev. Mesut Bütün- Selçuk Beşir Demir. 2 Cilt. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015.
- Corr, A. Charles -Corr, M. Donna. *Handbook of Childhood Death and Bereavement*. Missouri: Springer Publishing, 1996.
- Danışman, Daniye. *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Görev ve Yetkinlikleri Hakkında Yönetici ve Öğretmen Algıları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, 2019.
- Diş Başok, Sebile. "Modern Bir Teşebbüs: Ölümü İnkâr ve Ölümle Mücadele", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* (2018), 8:1 377-393.
- Gladys, Bonnine N. "Students' reactions to children's deaths". *American Journal of Nursing* 67/7 (1967), 1439-1440. çev. Özaltın, Gülten. "Ölüm ve Yas Travması". MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü- Unicef, 2015.
- Güngör, Feyza Şule. "Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat Mi Hiçlik Mi?". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, Sayı 22, (2016), 227-240.
- Wulff, David H. "Psychology of religion". *Encyclopaedia of psychology and religion*. ed. D. A. Leeming vd. New York: Springer 2010. Akt. Merve Halıcı Kurtulan- Özlem Karairmak. "Ölüm kaygısı, tinsellik, dindarlık eğilimi ve varoluş kaygısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi". *Spiritual Psychology and Counseling* 1 (2016), 163-187.
- Hamzadayı, Ergün. "The Effect of Integrated Learning-Teaching Approach on Reading Comprehension and Narration Skills" . *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 9/3 (2010), 631-668.
- Hulbert, Fiona. "Teaching about loss, change and bereavement in the primary school". *Journal of Progressive Judaism* 13 (1999), 79-92.
- Joan N. Mc Neil. "Young mothers' communication about death with their children". *Death Education* 6/4 (1982), 323-339.
- Karaman Kulaklıkaya, Kübra . "Davranışçı Öğrenme Kuramı Bağlamında Korku Çekiciliği", *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*(2020), 57, 848-857.
- Karakelle, Sema. "Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Tanımlarının Etkili Öğretmenlik Boyutlarına Göre İncelenmesi". *Eğitim ve Bilim* 30/135 (2005), 1-10.
- Karataş, Kadir. "Öğretmenlik Mesleğine Kuramsal Bir Bakış". *Electronic Journal of Education Sciences* 9 (2020), 51-52.

- Koytak, Nazlı Sinem. *7-11 Yaş Grubundaki Çocuklarda Ölüm Kavramı ve Ölüm Kaygısının Araştırılması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Köylü, Mustafa. *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Köylü, Mustafa. "Ölüm Olayının Çocuklar Üzerine Etkisi ve "Ölüm Eğitimi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2004), 95-120.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018a). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). 30-32. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>;
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018b). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı, 25-26. (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar). <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=319>)
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2017). "Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri." https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLE_YY_GENEL_YETERLYKLERY. (Erişim: 05.12.2022).
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2008). "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Özel Alan Yeterlilikleri". https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/06160735_12YYretmen_Yeterlikleri_KitabY_din_kYltYrY_ve_ahlak_bilgisi_YYretmeni_Yzel_alan_yeterlikleri_ilkYYretim_p_arYa_15.pdf (Erişim: 05.12.2022).
- Moore, M. Christine. "Teaching about Loss and Death to Junior High School Students". *Family Relations*, Vol. 38, No. 1 (Jan., 1989), 3-7.
- Ross, Elizabet Kübler. *There is Life after Death in Death and Dying*. Minnesota: Greenhaven Press. 1980.
- Leviton, Dan. "The scope of death education". *Death Education* 1/1 (1977), 41-56.
- Malinowski, Bronislaw. "The Role of Magic and Religion". *Reader in Comparative Religion*. ed. W. A. Lessa- E. Z. Vogt. 72. New York: 1972.
- Özenç, Gözde İra-Öncü, Çelebi Elif. "Temel eğitimde görev yapan öğretmenlerin yetkinlik algılarının incelenmesi". *Turkish International Journal of Special Education and Guidance&Counselling (TIJSEG)* 1/6 (2017), 35-49.
- Öğülmüş, Selahaddin. "Ölüm, Çocuklara Nasıl Anlatılmalı?" <http://www.egitimpsikolojisi.org/2021/01/14/olum-cocuklara-nasil-anlatilmali/> (Erişim 21.11.2022).
- Şimşek, Vahdeddin. *DKAB Öğretmenlerine Göre Din Derslerinde Ölüm Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi Ankara 2021.
- Tanhan, Fuat - Arı İnci, Figen. *Ölüm Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009.
- Köylü, Mustafa. *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Tatar, S. Recep. *Hurafeler: Doğum Yaşam Ölüm Üzerine*. İstanbul: Su Yayınları, 2016.

- Tschannen-Moran, M., vd. "Teacher efficacy: its meaning and measure". *Review of Educational Research* 2/68 (1998), 202-248.
- Turan, E. Zehra. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yeterlikleri: Veli Beklentileri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 17 / 2 (Aralık 2017), 185-204.
- Ün Açıkgöz, Kamile. *Etkili Öğrenme ve Öğretme*. 8 Cilt. İzmir: Biliş Yayıncılık, 2009.
- Ünal, Fatma- Er, Harun. "Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretimi Zor Olan Soyut Kavramlara İlişkin Bilişsel Yapılarının İncelenmesi". *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 6-24.
- Ürer, Emre. "Çocuklarda Ölüm ve Yas Üzerine Bir İnceleme". *Dini Araştırmalar* 20 / 52 (15-12-2017) (Aralık 2017): 131-140.
- Wulff, David H. *Psychology of religion*. ed. D. A. Leeming vd. *In Encyclopaedia of psychology and religion*. 732-735. New York: Springer, 2010.
- Yazar, Taha. "Eğitim ve Öğretim ile İlgili Temel Kavramlar". *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. ed. Tuğba Yanpar Yelken- Cenk Akay. 1-24. Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi*. 6 Cilt. Ankara: Seçkin Yayınları, 2006.
- Yıldız, Murat. "Dindarlık ve Ölüm Kaygısı: Tasavvufi Yaklaşım ve Günümüz Üniversite Öğrencileri". *Journal of Religious Culture* 43 (2001), 1-7.
- Zengin, Mahmut -Hendek, Abdurrahman, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Din Dersleri -Statü, Programlar ve Çoğulculuk (DEM, 2021).
- Zengin, Mahmut - Doğan, Fatma Zehra. "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kader İnancı Öğretimi: Sınavla Öğrenci Alan Okullardaki Öğretmenlerin Görüşlerine Dayalı Bir İnceleme". *Bilimname*, (2022). (47), 869-897.
- "Lise ders kitaplarında kabirli, tabutlu, cehennemli eğitim" <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/lise-ders-kitabinda-kabirli-tabutlu-cehennemli-egitim-1764836>. (Erişim: 01.02.2019).
- "Kefenli Kabirli Tabutlu Cehennemli Eğitim" <https://www.sozcu.com.tr/2020/egitim/kefenli-kabirli-tabutlu-cehennemli-egitim-6031031> (Erişim: 02.02.2019).
- "Ders Kitabında Skandal" <https://odatv4.com/lise-ders-kitabinda-skandal-10092017.html>, (Erişim: 02.02.2019).

YAZAR KATKI ORANI BEYANI
(AUTHOR CONTRIBUTION STATEMENT)

Makale Bilgisi (Article Information): Zor Konuların Öğretiminde DKAB Öğretmeni: Ölüm Konusu Örneği (RCE Teacher in the Teaching of Challenging Subjects: An Example of the Subject of Death)

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (Showing Author Contributions in the Article as Percent)		1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması	Conceiving the Study	%70	%30
Veri Toplanması:	Data Collection	%100	%0
Veri Analizi	Data Analysis	%60	%40
Makalenin Yazımı	Writingup	%70	%30
Makale Gönderimi ve Revizyonu	Submission and Revision	%70	%30

Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur (The signed original copy of the document is available in the journal process files archive).